

॥ ओ३म् ॥

मणिः शाणोल्लोढः
समरविजयी हेतिनिहतो
मदक्षीणो नागः शरदि सरितः
श्यानपुलिनाः।
कलाशेषचन्द्रः
सुरतमृदिता बालललना-
स्तनिम्ना शोभन्ते
गलितविभवाश्चाधिपु जनाः
॥४४॥ (नीतिशतकम्)

RNI No. : DELSAN/2011/38660

ISSN 2321 - 4937

DL(E)-20/5534/2021-23

सत्यनिष्ठा जयल्लेखनी निर्भया

संस्कृत – संवादः

पाक्षिकं समाचारपत्रम्

संपादकीयकार्यालयः ए-२/३२, वजीराबाद मार्गः, भजनपुरा, देहली-११००५३, दूरभाषः ९३११०८६७५१

ई-मेल: sanskritsamvad@gmail.com वेबसाइट: www.sanskritsamvad.com मूल्यम्-रु. १०/-

॥ ओ३म् ॥

परिक्षीणः कश्चित्पृहयति
ययानां प्रसूतये
स पचासंपूणां गणयति
धरित्री तृणसमाम् ।
भतधानकान्त्यागुगल-
घुतयाऽर्थेषु धनिना-
मयमा घस्तूनि प्रथयति च
संकोचयति च ॥४५॥
(नीतिशतकम्)

५ वर्षम्-११

५ अंकः-०१ (२४१)

५ जुलाईमासः २०२१तः १५ जुलाईमासः २०२१ पर्यन्तम्

५ विक्रमसंवत्-२०७८

५ सृष्टिसंवत्-१,९६,०८,५३,१२१

५ पृष्ठम्-८

संस्कृतसंवाददिल्लीसंस्कृतपाक्षिकसमाचारपत्रस्य दशाब्दसंपूर्तिसमारोहः

अस्मिन् अवसरे 'राष्ट्रिय-उत्थाने संस्कृतपत्रकारितायाः भूमिकाम्' आधारीकृत्य अन्तर्जालीयसंगोष्ठ्याः आयोजनम्

नव-दिल्ली। संस्कृतसमाचारपत्रस्य 'संस्कृत-संवादस्य' दशवर्षाणां पूर्तिम् उद्दिश्य एका संगोष्ठी आयोजिता कार्यक्रमस्य आरम्भः डॉ शशिकान्तद्वारा मंगलाचरणेन कृतः। तदनु डॉ. अरविन्द तिवारी विषयम् उपस्थाप्य अद्यतनसंगोष्ठ्यां देशस्य शीर्षस्थविदुषां उद्बोधनं

पत्र-पत्रिकाः स्वयं महत्त्वं संस्थापयन्ति। तदनु महर्षिवाल्मीकिसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य कुलपतिः डॉ. श्रेयांश द्विवेदी अवोचत् यत् अन्यभाषासु पत्रकारितानाम् पीतपत्रकारिता क्रियते। तत्रैव संस्कृतपत्र-पत्रिकाः अनेन दोषेण मुक्ताः। तेन संस्कृतसंवादस्य दशवर्षाणि पूर्णानि इति हर्ष

पद्मश्री-डॉ.रमाकान्तशुक्लः

प्रो. राधाबल्लभत्रिपाठी

पद्मश्री-अभिराजराजेन्द्रमिश्रः

प्रो. महावीरअग्रवालः

डॉ. श्रेयांशद्विवेदी

डॉ. लालाशंकरगयावालः

संस्कृतजगतः मार्गं प्रशस्तीकरिष्यति। तेन प्रबन्धसंपादकस्य वेदप्रकाश शर्मणः संस्कृतसंवादस्य दशवर्षीयप्रकाशनयात्राविवरणं प्रस्तुतम्। श्रीमान् वेद प्रकाश शर्मा सर्वेषाम् अतिथीनां विद्वज्जनानां स्वागतं कुर्वन्वोचत् यत् किञ्चित् अपि कठिनकार्यं गुरुणाम् आशीर्वादेन विना साफल्यं न प्राप्तुं शक्नोति। अद्यारभ्य दशवर्षपूर्वं पद्मश्रीः डॉ रमाकान्त शुक्लः प्रो. राधा बल्लभ त्रिपाठी च अस्य पत्रस्य विमोचनम् अकुर्वताम्। तदारभ्य प्रकाशनमिदं निर्वाधगत्या चल्यमानमस्ति। डॉ गयावालः संस्कृतविभागाध्यक्षा, रामेश्वरीकन्याराजकीयस्नातकोत्तरमहाविद्यालयः) संस्कृतपत्र-पत्रिकाणाम् ऐतिहासिकपृष्ठभूमिं बहुसमृद्धाम् अवोचत्। तयोक्तं १८५७तमे वर्षे साम्प्रतं यावत् प्रकाश्यमानसंस्कृत

विज्ञाप्य संस्कृतपत्रकारितामार्गः इतोऽपि प्रशस्तीभवेत्। ततश्च उत्तराखण्डसंस्कृतविद्यालयस्य पूर्वकुलपतिः साम्प्रतं पतञ्जलिविश्वविद्यालयस्य प्रतिकुलपतिः डॉ महावीर अग्रवालः अद्यतनसमये निष्पक्षपत्रकारितायाः अभावमुक्तवान्। पत्र-पत्रिकासञ्चालकः स्वीयपारिवारिक पोषणराशिम् कर्तयित्वा प्रकाशनं करोति। तेन राज्यकेन्द्रसर्वकारौ प्रति कटाक्षं कृत्वा उक्तं सर्वकारभाषाणाम् उन्नत्यै गुणगानं कुर्वन् न श्रमते। संस्कृतमपि तादृशी एव भाषा। सरकारेण संस्कृतपत्र-पत्रिकाभ्यः आर्थिकं प्रोत्साहनं दातव्यम्। पद्मश्रीः महामहोपाध्यायः प्रो. अभिराजराजेन्द्रमिश्रः पत्रकारितायाः इतिहासं सूक्ष्मतया विविच्य उक्तवान् यत् पत्रकारितायाः पत्रकारिताम् अरिरेण विविधमणिं

पतञ्जलियोगपीठे पूर्णोत्साहेन समाचरितः सप्तमः अन्ताराष्ट्रिययोगदिवसः

योगधर्मः सर्वोपरि, व्यष्टितः समष्टिपर्यन्तं यात्रा योगः- स्वामी रामदेवः

हरिद्वारम् - तत्र अन्ताराष्ट्रिययोगदिवसम् आलक्ष्य स्वामी रामदेवस्य आचार्यबालकृष्णस्य सन्निधौ पतञ्जलियोगपीठस्थितयोगभवनसभागारेण सह पूर्णविश्वः योगमयः जातः।

स्वामिना भाषितं यत् युगे योगधर्मः सर्वोपरि। योगधर्मः हि युगधर्मः, राष्ट्रधर्मः, सेवधर्मः, मानवधर्मः, अध्यात्मधर्मः भागवतधर्मश्च वर्तते। योगे एव शारीरिक- मानसिक- सामाजिक- भावनात्मक-धार्मिक-आध्यात्मिक-समस्याः समाधीयन्ते। स्वामिना आह्वानं कृतं यत् केवलम्

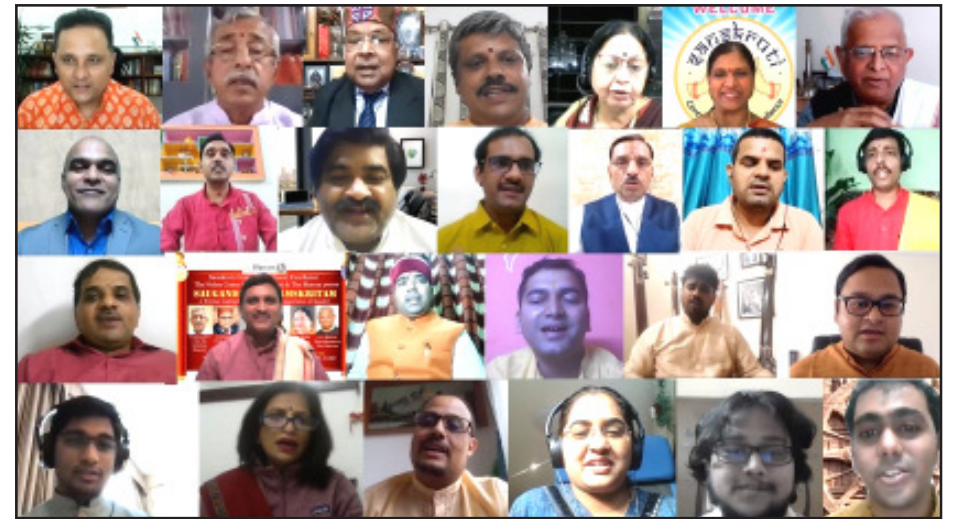

एकस्मै दिनाय न अपितु प्रतिदिनं योगाय संकल्पनीयम्। तत्र आचार्य बालकृष्णेन कथितं वर्तमानं योगस्य उद्गमस्थलं पतञ्जलियोगपीठः, उद्गमपुरुषः स्वामी रामदेवः प्रख्यातः। योगद्वारा विविधव्याधयः नश्यन्ति। स्वयञ्च प्रधानमन्त्री अभाषयत् यत् योगः सामान्यजनतया सहैव चिकित्सकानां जीवनरक्षामपि कर्तुं महद्योगदानं भजते। आदरणीयप्रधानमन्त्रिणः प्रयासेन योगदिनं द्विशतसंख्यकेषु देशेषु समाचर्यते। आचार्येण उक्तं कोरोनाकालस्य विषमपरिस्थितयः दर्शितवत्यः यद्योगे कियती शक्तिः कियान् बलं तावद्वर्तते।

प्रातः सप्तवादनतः सार्धसप्तपर्यन्तं सरकारिणवाचाराणाम् अन्तर्गतं प्रार्थना, ग्रीवाचालनं, स्कन्धसञ्चालनं, कटिसञ्चालनम्, उत्थाय च आसनानि यथा ताडासनं, वृक्षासनं, पादहस्तासनम्, अर्ध-चक्रासनं, त्रिकोणासनं च उपविश्य भद्रासनं, वज्रासनम्, अर्धोष्ट्रासनम्, उष्ट्रासनं, शशकासनम्, शेषभागः तृतीयेपुटे

संस्कृतिकेन्द्रेण (यू.के.) सौगन्धिकसंस्कृतमिति सङ्गोष्ठी समायोजिता

लंदन। सांस्कृतिकोत्कृष्टतायाः संस्कृतिकेन्द्रं (यूके), नेहरुकेन्द्रं, (आईसीसीआर, लंदन), भारतीयविद्याभवनम् (लंदन) एतयोः सहयोगमाध्यमेन संस्कृतभाषायाः प्रासंगिकतां, महत्त्वं सौन्दर्यञ्चेति विषये उत्कृष्टसंगोष्ठी समायोजिता।

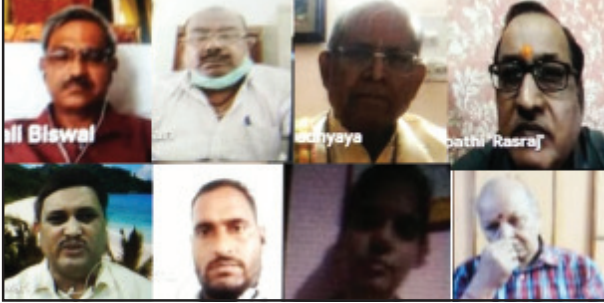

'सौगन्धिकं संस्कृतम्' नामधेये कार्यक्रममैस्मिन् पद्मश्रीः-राष्ट्रपति-साहित्याकादमीपुरस्कारविजेतृभिः सह चतुर्णां महाद्वीपानां विद्वांसः, शोधार्थिनः उत्साहिनश्च आकाशगंगासदृशं सुशोभन्ते स्म।

कार्यक्रमः आकाशगुंटीवारस्य आह्वानेन प्रारभत। ततश्च सेंटजेम्स-लंदन-विद्यालयस्य संस्कृतछात्रैः मन्त्रोच्चारः कृतः। नेहरुकेन्द्रस्य लेखक-निदेशकः अमीशत्रिपाठी स्वागतभाषणं चकार। शुभावसरैस्मिन् भारतस्य माननीयसंस्कृतिमन्त्रिणः श्रीप्रह्लादसिंहपटेलस्य संदेशस्य वाचनं कृतम्। वक्तरूपेण समागताः डॉ. कला आचार्यः, प्रो. विरुपाक्ष वी.जदीपालः, पद्मश्रीः अभिराजराजेन्द्रमिश्रश्च स्ववक्तव्येषु संस्कृतभाषायाः विविधायामानां ज्ञानप्रणाली एवञ्च इंडोनेशियादेशे संस्कृतस्य उपस्थितिः, समकालीनप्रासंगिकतादिविविधविषयाणां सविस्तरं चर्चा कृता। 'संस्कृतभाषा जनभाषा व्यावहारिकी च' विषये पद्मश्रीः चमूकृष्णशास्त्रिमहोदयः मुख्यवक्तरूपेण संस्कृतभाषां कथं प्रत्येकं जनं वक्तुं परवर्तितो भूयादिति प्रेरयामास। डॉ. नंदकुमारेण सार्थककार्यक्रमस्य कृते आयोजकानां सराहना कृता। शेषभागः तृतीयेपुटे

श्रीभगवानदास-आदर्श-संस्कृतमहाविद्यालय- हरिद्वारे 'आषाढस्य प्रथमदिवसे' इति विषयमधिकृत्य 'अखिलभारतीय -विद्वद्गोष्ठ्याः आयोजनम्

हरिद्वारम्। अद्य श्री भगवानदास-आदर्श-संस्कृत-महाविद्यालये हरिद्वारे महाकवि-कविकुलगुरु-कालिदासस्य मेघदूतमिति खण्डकाव्यस्य 'आषाढस्य प्रथमदिवसे' इति पंक्तिमधिकृत्य अखिलभारतीयसंस्कृतविद्वद्गोष्ठी ऑनलाईनमाध्यमेनायोजिता। महाकविकालिदासविरचितमेघदूतखण्डकाव्यस्यारम्भदिवसः आषाढमासस्य प्रथमदिवसो वर्तते इति विद्वत्सम्मतमतम्। अतः

तदनुकूलमेवास्य कार्यक्रमस्यायोजनमभवत्। मेघदूतस्य कीर्तिगीतकाव्यरूपेण वर्तते। काव्यममुमाधारीकृत्य बहवो शोध निबन्धाः सम्पन्ना जाता इदानीं यावत्। काव्येऽस्मिन् प्रकृतेर्मनोरमचित्रण मस्तीति निश्चप्रचम्। काव्यमिदमनेकैतिहासिकतथ्यमप्युद्घाटयति। कविरत्र मेघेन नायकस्य सन्देशं नायिकाप्रति प्रेषयितुमिच्छति। कविना तत्सर्वं सुन्दरसाहित्यरूपेण प्रस्तुतमस्ति। कार्यक्रमेऽस्मिन् पद्मश्री प्रो० रमाकान्तशुक्लमहोदयः(नवदेहली) राष्ट्रपतिसम्मानिताः प्रो० रहसबिहारीद्विवेदीमहोदयः (जबलपुरम्) राष्ट्रपतिसम्मानिताः प्रो० वेदप्रकाश उपाध्यायमहोदयः (चण्डीगढम्) अध्यक्षः प्रबन्ध समितेः श्रीभगवानदास- आदर्शसंस्कृतमहाविद्यालयस्य, प्रो० बनमालीविश्वालः निदेशकः केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः श्रीरघुनाथकीर्तिपरिसरः देवप्रयागम्, प्रो० सुकान्त सेनापतिः,निदेशकः- मुक्तस्वाध्यायपीठम्, के.सं.वि.वि. नवदेहली, डॉ० नौनिहालगौतमः, सागरविश्वविद्यालयः मध्यप्रदेशः, डॉ० अरविन्द तिवारी, बागपतम्, उत्तरप्रदेशः, डॉ० राजेन्द्रत्रिपाठी रसराजः प्रयागराजः,उत्तरप्रदेशः, डॉ० धर्मेन्द्र कुमारसिंहदेवः के.सं.वि.वि. सदाशिवपरिसरः जगन्नाथपुरी उड़ीसा, श्री योगेश विद्यार्थी, प्रान्तसंघटनमन्त्री संस्कृतभारती, हरिद्वारम्, डॉ० वेदव्रतः संस्कृतविभागः, गुरुकुलकाँगड़ीविश्वविद्यालयः हरिद्वारम्, प्रो० रंजु कुमारी, डॉ० देवराज जी, डॉ० निरञ्जन मिश्रः (महाविद्यालय

प्राचार्यः) डॉ० बी.के.सिंहदेवः, डॉ० रवीन्द्र कुमारः, डॉ० आशिमा श्रवण, डॉ० आलोक सेमवालः, डॉ० दीपक कोठारी, इत्यादयो भागं ग्रहीतवन्तः। एतदतिरिक्तमपि शतशः छात्राः संस्कृतप्रेमिणश्च गूगलमीटमाध्यमेन कार्यक्रमे भागं ग्रहीतवन्तः।

आयुक्तमेऽस्मिन् महाविद्यालयस्य प्रबन्धसमितेरध्यक्षमहोदयः प्रो० वेदप्रकाश उपाध्यायमहोदयः सर्वेषां विदुषामभिनन्दनं स्वागतं च व्याहरन्तः ऊचुर्यदृष्ट्याषाढमासस्य प्रथमो दिवसो वर्तते। मेघदूतस्य पद्ये महाकविकालिदासः आषाढस्य प्रथमदिवसस्योल्लेखं कृतवान्। पंक्तिमिमामाधृत्य गोष्ठीयं प्रवर्तते। श्री योगेशविद्यार्थी समेषामुपस्थितानां विदुषां स्वागतं व्याहृतवान् वाचिकरूपेण। उक्तवान् च सौभाग्यमिदमस्माकं यदुत्तराखण्डे श्रीभगवानदास आदर्शसंस्कृतमहाविद्यालये हरिद्वारे सुन्दरकार्यक्रमस्यायोजनं भवति। एतादृशेन कार्यक्रमेण नूनमेव संस्कृतस्य प्रचारे प्रसारे च लाभो भविष्यति। पद्मश्री-राष्ट्रपतिसम्मानितः प्रो० रमाकान्तशुक्लमहोदयो मेघदूतस्य वैशिष्ट्यमुपस्थापयन् आषाढस्य प्रथमदिवसे इति विषयमधिकृत्य सर्वाणां समस्यानां तर्कपूर्णसमाधानं कृतवान्। अस्य प्रवाहमयी सरसा च भाषा समेषामाह्लादनं कृतवती। राष्ट्रपतिसम्मानितः प्रो० रहसबिहारीद्विवेदीमहोदयो मेघदूतस्य तादृशतथ्यमुद्घाटितवान् यस्योद्घाटनं व्याख्याग्रन्थेषु नावलोक्यते। आषाढस्य महत्वं तत्प्रतिपादनं च साहित्यशैल्यामनेन प्रस्तुतम्। येन सर्वे सहृदयाः प्रसन्नाः संजाताः। प्रो० बनमालीविश्वालमहोदयः स्वकवितया लोकानामनुरंजनं कृतवान्। प्रयागात् प्रो० राजेन्द्रत्रिपाठीरसराजः स्वालौकिकप्रतिभया सरसभाषया मेघदूतस्य पौराणिकतथ्यमुद्घाटयन् पद्मपुराणस्य गाथामुपस्थापितवान्। प्रो० नौनिहालगौतमः प्रो० धर्मेन्द्रकुमारसिंहदेवश्च वैदूष्यपूर्णशोधप्रबन्धमुपस्थापितवान्। डॉ० वेदव्रतः मेघदूतस्य पद्यगानं कुर्वन् स्वकीयया कवितया लोकानां मनोरंजनं कृतवान्। डॉ० अरविन्दतिवारी स्वशोधपूर्णभाषणेन विषयरहस्यमुद्घाटितवान्।

अन्ते महाविद्यालयस्य प्रबन्धसमितेरध्यक्षमहोदयः समेषां वक्तॄणां कथनसारांशमुपस्थापितवान्। समेषां च पुनरभिनन्दनं स्वागतं च कृतवान्। महाविद्यालयस्य प्राचार्यः डॉ० निरञ्जनमिश्रः समेषां धन्यवादं ज्ञापितवान्। कार्यक्रमस्यास्य सुष्ठुसंचालनं डॉ० बी.के.सिंहदेवः, डॉ० रवीन्द्रकुमारश्च संयुक्तरूपेण कृतवान्। शान्तिमन्त्रेण कार्यक्रमस्यास्य समाप्तिरभवत्॥

डॉ० निरञ्जन मिश्रः

“छत्रपतिशिवाजीमहाराजस्य शासनकाले संस्कृतस्य स्थितिम्” आलक्ष्य गोष्ठी आयोजिता

संस्कृतभारत्याः पश्चिमोत्तरक्षेत्रेण ब्रजमेरठमंडलद्वारा संगोष्ठी इयं समायोजिता। श्रवणकुमारद्वारा गीतं दनु मेरठप्रान्तस्य सङ्घटनमन्त्री नरेन्द्र भागीरथी ध्येयमन्त्रं पठित्वा समेषाम् अतिथीनां परिचयपुरस्सरं

स्वागतमकरोत्। भूमिकाबोधने कार्यक्रमसंयोजकः प्रो. प्रेमचंद शास्त्री छत्रपतिशिवाजीमहाराजद्वारा स्थापितः हिंदूसाम्राज्योत्सवकार्यक्रमः अस्मान् में भारतस्य प्राचीनसंस्कृतेः उच्चपरम्पराणां स्मरणं कारयतिस चौधरीचरणसिंहविश्वविद्यालये राजनीतिप्रवक्ता पवन कुमारः अभाषत् यत् देशः पूर्वं पञ्चशतवर्षेभ्यः वैदेशिकैः आक्रान्तैः ग्रस्तः आसीत् परन्तु शिवाजी स्वराजस्य आधारेण स्वीयराज्यस्य आधारं संस्थाप्य हिंदूशासनं स्थापितवान्।

ब्रजमंडलात् राष्ट्रियस्वयंसेवकः बौद्धिक वर्गप्रमुखः श्रीमान् सुशील कुमारः छत्रपतिशिवाजीमहाराजस्य जीवनं वीरतापूर्णं कष्टेन युतं चासीत् तस्य ऐतिहासिकभूमिकां प्रति प्रकाशं क्षिपन्नुक्तवान् यत् हिंदूसमाजस्य स्वाभिमानं जागरितुं कार्यम् अकरोत्।

अन्ते न्यायवेदान्ताचार्यः स्वामी अनिलानन्दः स्वीयाध्यक्षीयवक्तव्ये छत्रपतिशिवाजीकार्यकालं संस्कृतसंस्कृतिसंस्कारनिमित्तम् उक्तवान् यत्र संस्कृतस्य महत्वपूर्णग्रन्थाः रचिताः।

कार्यक्रमे ब्रजमंडलस्य उपाध्यक्षा श्रीमती तुलसी देवी, संजू प्रसादः ध्यानी, अमिता मिश्रा, दीपा भोला, डॉ. दीपशिखा, डॉ. कमल पंतः, डॉ. अशीष मिश्रा, डॉ.चंद्र बल्लभः, मूलचंद शुक्ला, डॉ. एनके जोशी, जया तिवारी, सुशील कुमारः, भूपेंद्र जोशी, विवेक भट्टः, गिरीश तिवारी, डॉ. शिवम विद्यालंकारः, डॉ. मनीष मिश्रा, चेत्यादयः विद्वांसः भागम् अगृहणन्। ततश्च श्रीमान् योगेश विद्यार्थी समेषाम् अतिथीनां कृते धन्यवादज्ञापनमकरोत्।

प्रथमपुटस्य शेषभागः **संस्कृतिकेंद्र (यूके) द्वारा...**

सुशीलरापटवारः, आचार्यदुर्गाप्रसादपोखरेलः और यूकेनिवासी डॉ. सुहासमहेशः, दक्षिण-अफ्रीकानिवासिनी श्रीमती शिवा राजीवश्रीवास्तवः, यूएसएतः कुशाग्र-अनिकेतः, युवराजः भट्टाराई, डॉ. श्रीनाथधरद्विवेदी, डॉ. एम्. सुदर्शनचिपलुनकरश्च कवितापाठ-स्वलेखनादीनां प्रस्तुतिं कृतवन्तः। भारतदेशतः डॉ. धनंजयमिश्रा, डॉ. राजकुमारमिश्रा, डॉ. अरविंदकुमारतिवारी, डॉ. रामकृष्णपेजाथाया, प्रो. रुरीगायत्रीमुरलीकृष्णा, प्रो. सतीशकुमारकपूरः और डॉ. तुलसीदासपरौहा, अबीरलालगंगोपाध्यायः अनीशराघवनश्च कार्यक्रमे सहभागितां कृतवन्तः।

कार्यक्रमस्य संचालनं संस्कृतकेन्द्रस्य संस्थापकः रागसुधाविंजामुरी कृतवान् राधिकाजोशी तकनीकी-सहयोगं दत्तवती।

उत्तरप्रदेशस्य इतिहासे गोधूमस्य सर्वतोऽधिकं क्रयणम्

लखनऊ। योगिसर्वकारेण गोधूमक्रयणे सर्वतः दीर्घकीर्तिमानं संस्थापितम्। चतुर्वर्षेषु राज्यसर्वकारेण त्रयस्त्रिंशल्लक्षाधिककृषकैः 162.71लक्षमीट्रिकटनपरिमितगोधूमस्य क्रयणं कृतम्। अस्मिन् वर्षे अप्रैलमासारभ्य आरब्धे क्रयणे राज्यसर्वकारेण विशिष्टा उपलब्धिः प्राप्ता। आहत्य 1288461सङ्ख्यकैः कृषकैः 56.25लक्षमीट्रिकटनपरिमितगोधूमस्य क्रयणं कृतम्। कृषकेभ्यः 10019.56कोटिरूप्यकाणि प्रदत्तानि। यद् अखिलेशसर्वकारे 2016-17तमे वर्षे 7.97लक्षमीट्रिकटनपरिमितक्रयणस्य अपेक्षया अष्टगुणितोऽधिकम् अस्ति।

राज्यसर्वकारस्य विवरणानुसारं 2017-18तमे रबीविपणवर्षे 800646सङ्ख्यकैः कृषकैः 36.99लक्षमीट्रिकटनपरिमितगोधूमस्य क्रयणं कृतम्। 2018-19तमे वर्षे 52.92लक्षपरिमितं क्रीत्वा 11,27,195सङ्ख्यकेभ्यः कृषकेभ्यः प्रदत्तम्। 2019-20तमे वर्षे 37.04लक्षमीट्रिकटनपरिमितम् अपि च 2020-21तमे वर्षे 35.76लक्षमीट्रिकटनपरिमितगोधूमस्य क्रयणम् अभवत्। तत्रैव समाजवादीदलस्य सर्वकारे 2015-16तमे वर्षे 403141सङ्ख्यकैः कृषकैः 22.67लक्षमीट्रिकटनमितस्य गोधूमस्य क्रयणम् अभवत्। 2016-17तमे वर्षे केवलं 7.97लक्षमीट्रिकटनपरिमितगोधूमस्य क्रयणम् अभवत्। 2013-14तमे वर्षे सर्वतोऽन्यूनस्य केवलं 6.83लक्षमीट्रिकटनपरिमितस्य च गोधूमस्य क्रयणम् अभवत्।

चतुर्वर्षेषु कृषकेभ्यः तेषाम् एकैकस्य कणस्य भुक्तिं कुर्वता राज्यसर्वकारेण 2017-18तमे वर्षे 6011.15कोटिमितानि, 2018-19तमे वर्षे 9231.99कोटिमितानि, 2019-20तमे वर्षे 6889.15कोटिमितानि, 2020-21तमे वर्षे 6885.16कोटिमितानि रूप्यकाणि प्रदत्तानि। परञ्च अखिलेशसर्वकारे 2012-13तमे वर्षे 6504.45कोटिमितानि, 2013-14तमे वर्षे 921.96कोटिमितामनि, 2014-15तमे वर्षे 879.23कोटिमितानि, 2015-16तमे वर्षे 3287.26कोटिमितानि 2016-17तमे वर्षे 1215.77 कोटिमितानि रूप्यकाणि कृषकेभ्यः प्रदत्तानि।

धानक्रयणे अपि गतसर्वकाराः मीलपरिमितं दूरीकृताः

धान्यक्रयणे अपि गतसर्वकाराणाम् अपेक्षया योगिसर्वकारेण नूतनाः उपलब्धयः प्राप्ताः। खरीफसस्येषु 2020-21तमे वर्षे 66.84लक्षमीट्रिकटनपरिमितं धान्यं क्रीत्वा त्रयस्त्रिंशल्लक्षाधिकेभ्यः कृषकेभ्यः 12438.70कोटिमितानि रूप्यकाणि प्रदत्तानि। 2019-20तमे वर्षे 706549सङ्ख्यकैः कृषकैः 56.57मीट्रिकटनपरिमितं क्रीतम्। 2018-19तमे वर्षे 684013सङ्ख्यकैः कृषकैः 48.25मीट्रिकटनं 2017-18तमे वर्षे 492038सङ्ख्यकैः कृषकैः 42.90मीट्रिकटनपरिमितं च धान्यं क्रीतम्। धान्यक्रयणे गतसर्वकारान् अधः कुर्वता चतुर्वर्षेषु योगिसर्वकारेण कृषकेभ्यः सर्वाधिकलाभं प्रदातुं कार्यं कृतम्। समाजवादीदलस्य सर्वकारे 2012-13तमे वर्षे 299044सङ्ख्यकैः कृषकैः 17.79लक्षमीट्रिकटनमितं धान्यं क्रीतम्। 2013-14तमे वर्षे 123476सङ्ख्यकैः कृषकैः 9.07लक्षमीट्रिकटनमितं, 2014-15तमे वर्षे 196044सङ्ख्यकैः कृषकैः 18.18लक्षमीट्रिकटनमितं 2015-16तमे वर्षे 433635सङ्ख्यकैः कृषकैः 43.43लक्षमीट्रिकटनमितं धान्यस्य क्रयणम् एव कृतम्। राज्यसर्वकारेण यत्र चतुर्वर्षस्य कार्यकाले 3188529सङ्ख्यकैः कृषकैः 37825.66कोटिमितानि रूप्यकाणि प्रदत्तानि। तत्रैव अखिलेशसर्वकारेण पञ्चवर्षेषु केवलं 1487519 सङ्ख्यकेभ्यः कृषकेभ्यः 17190.85कोटिमितानि रूप्यकाणि एव प्रदत्तानि।

आर्य साहित्य प्रचार ट्रस्ट			
भारत में फैले सम्प्रदायों की विषय व तार्किक समीक्षा के लिए उत्तम कागज, मनमोहक चित्र एवं सुन्दर आकर्षक मुद्रण (द्वितीय संस्करण से मिलान कर शुद्ध प्रामाणिक संस्करण)			
सत्यार्थ प्रकाश			
सत्य के प्रचारार्थ			
● प्रचार संस्करण (अजिल्द)	23×36-16	मुद्रित मूल्य 50 रु.	प्रचारार्थ मूल्य पर कोई कमीशन नहीं
● विशेष संस्करण (सजिल्द)	23×36-16	मुद्रित मूल्य 80 रु.	
● स्थूलाक्षर सजिल्द	20×30-8	मुद्रित मूल्य 150 रु.	प्रत्येक प्रति पर 20% कमीशन
10 या 10 से अधिक प्रतिपत्तियाँ लेने पर विशेष अतिरिक्त कमीशन			
कृपया, एक बार सेवा का अवसर अवश्य दें और हमें अपना धन्यवाद अग्रिम कृति सत्यार्थ प्रकाश के प्रचार प्रसार में सहभागी बनें			
आर्य साहित्य प्रचार ट्रस्ट		Ph: 011-43781191, 09650622778	
427, मन्दिर वाली गली, नया बांग, दिल्ली-6		E-mail: asptindia@gmail.com	

योगे निहितम् अनुशासनम् - डॉ. श्रेयांशद्विवेदी

कैथलम् । अन्ता राष्ट्रिययोगदिवसम्
महर्षिवाल्मीकिसंस्कृतविश्वविद्यालये, कैथले
आयोजितः । तत्र विश्वविद्यालयस्य अस्य
कुलपतिः डॉ. श्रेयांश द्विवेदी कुलसचिव प्रो.
यशवीर सिंहश्च उपस्थितौ । कुलपतिना
योगविषये अध्यक्षीयोद्बोधनेन सर्वेषां मार्गदर्शनं
कृतम् । योगे आरोग्यं स्वास्थ्यं च निहितं
वर्तते । ‘योगः कर्मस कौशलम्’ तथा ‘लोकाः
समस्ताः सुखिनो भवन्तु’ इत्यादिवाक्यानि जीवने
अवश्यं समाचरणीयानि । अवसरेस्मिन्
विश्वविद्यालयस्य छात्राः कर्मचारिणश्च
नवाचाराणाम् अभ्यासम्

उपलक्ष्य अकुर्वन्विश्वविद्यालयस्य विद्यार्थिभिः प्रियंका, विष्णुश्चेत्यादिद्वारा कार्यक्रमः संगीतमययोगस्य प्रस्तुतिः दत्ता। आचार्यकक्षीयः विक्रमः जलनेति सुत्रनेति च प्रदर्शितवान्। अंजलिः कोमला च विभिन्नयोगासनं अकुर्वताम्। अवसरे लघुबालाः अपि योगप्रदर्शनस्य सुन्दरप्रस्तुतिं दर्शितवन्तः। कार्यक्रमस्य के समापने कुलसचिवः प्रो. यशवीर सिंहः योगविषये उक्त्वा सर्वस्यापि धन्यवादज्ञापनम् अकरोत् । कार्यक्रमे मञ्चसंचालनं विश्वविद्यालयस्य योगविभागस्य आचार्यः डॉ. देवेन्द्रः अकरोत् तत्र विश्वविद्यालयस्य आचार्याः , अधिकारीगणः, कर्मचारिणश्च उपस्थिताः आसन्।

देहली-गाजियाबाद-मेरठस्य आरआरटीएसपथे
भविष्यन्ति चतुर्विंशतिस्थानकानि'

मेरठ-गाजियाबाद-देहली तीव्ररेलयानपरियोजनायाः दीर्घता 82.15 किलोमीटरपरिमिता अस्ति । मेरठे आरआरटीएसतन्त्रे स्थानीयपरिवहनसेवाः अपि प्राप्स्यन्ते । एतन्ननिमित्तं 21 किलोमीटरमितस्य दूरतायां त्रयोदशस्थानकानि निर्मास्यन्ते ।

देहली-गाजियाबाद-मेरठस्य आरआरटीएसपथे ट्वेडिपोस्थानकाभ्यां सह चतुर्विंशतिस्थानकानि भविष्यन्ति । अस्मिन् सरायकालेखां, न्यू-अशोकनगरम्, आनन्दविहारः, साहिबाबादं, गाजियाबादं, गुलधरः, दुहाई, दुहाईडिपो, मुरादनगरं, मोदीनगरं (दक्षिणम्), मोदीनगरम् (उत्तरम्), मेरठं(दक्षिणम्), परतापुरं, रिठानी, शताब्दीनगरं, ब्रह्मपुरी, मेरठसेंट्रल, भैंसाली, बेगमपुल, एमईएसकॉलोनी, दौरीलीमेट्रो, मेरठम् (उत्तरम्), मोदीपुरं, मोदीपुरमडिपो च सम्मिलिताः सन्ति।

वायस्थानकैः, रेल्वेस्थानकैः, आईएसबीटी-मेट्रोखचेत्येभ्यां सह योक्ष्यन्ते आरआरटीएसस्थानकानि

आरआरटीएसस्थानकेभ्यः वायुस्थानकं, रेल्वेस्थानकं, अन्ता
राज्यीयबसस्थानकं, देहलीमेट्रोस्थानकानि च सदृशपरिवहनानां
विभिन्नसाधनैः योक्ष्यन्ते । अनेन यात्रिभ्यः एकस्मात् स्थानकात्
अपरस्मिन् स्थाने गन्तुं सुविधा प्राप्स्यते । प्रथमचक्रे सर्वाणि
त्रिपथानि सरायकालेखामध्ये प्राप्स्यन्ते। ततः अन्तः सञ्चालितं
भविष्यति, येन यात्रिभ्यः विनारेलयानस्य परिवर्तनं एकतः

प्रथमपुटस्य शेषभागः

पतंजलियोगपीठे पूर्णोत्साहेन समाचरितः.....

उत्तानमण्डूकासनं, वक्रासनं , उदरस्य बलेन शयित्वा मकरासनं, भुजङ्गासनं, शलभासनं च। पृष्ठबलेन सेतुबन्धासनं उत्तानपादासनम्, अर्धहलासनं, पवनमुक्तासनं, शवासनं च कृत्वा प्रदर्शितम् तत्र कपालभातिः, अनुलोम-विलोमः, शीतली भ्रामरी चेत्यादियोगासन-प्राणायामानाम् अभ्यासः ध्यानं, संकल्पश्च कारिताः शान्तिपाठेन सह योगसत्रमिदं सम्पन्नम्। अस्मिन् अवसरे पतञ्जलियोगसूत्राधारितम् एकं वेबसाइट लोकार्पणम् आचार्यस्य कर-कमलद्वारा जातम्। तन्माध्यमेन पञ्चभाषासु यथा- हिन्द्यां, संस्कृते, जर्मन, फ्रैंच आङ्ग्ले च योगसूत्रम् उपलप्स्यते। तत्र स्वामिनः विदेहदेवस्य महत्वपूर्ण योगदानम् अवर्तत।

पूज्येन स्वामिना पूज्या साध्वी देवप्रिया, डॉ. जयदीप आर्यः, भाई राकेश कुमारः, सर्वे राज्यप्रभारिणः, युवप्रभारी, सामाजिकमाध्यमप्रभारी, सप्तसङ्गठनानां प्रभारिणः, रामाशीषः, भाई सचिनः, भाई विनोदः चेत्यादीनां सङ्घटने पूर्णपुरुषार्थाय अभिनन्दनं कृतम्। ततः पूर्वं पूज्य स्वामी, आचार्यः बालकृष्णश्च पतञ्जलियोगपीठपरिवारेण सह सम्पुक्तानां लक्षशः भ्रातृभगिनीनां पक्षतः सम्पूर्णदेशवासिभ्यः सप्तमस्य अन्ताराष्ट्रिययोगदिवसस्य शुभकामनाः प्रेषयन्तौ सर्वेषां सुस्वास्थ्याय प्रार्थनाम् अकुर्वाताम्।।

अपरपथपर्यन्तं यात्रा कर्तुं सहाय्यं प्राप्स्यते।

प्रदूषण नियन्त्रणे साहाय्यं करिष्यते आरआरटीएसद्वारा
प्रत्येकस्मिन् आरआरटीएसरेलयाने व्यवसायश्रेणीशय्याः
भविष्यन्ति, याः तावत् सम्पन्नवर्गाणां कृते स्वस्यकारयानानि,
निजयानानि त्यक्त्वा सार्वजनिकपरिवहनस्य माध्यमेन यात्राकर्तुं
प्रोत्साहनं करिष्यति। दिल्ली-गाजियाबाद-मेरठ आरआरटीएसपथस्य
आरम्भद्वारा क्षेत्रे सार्वजनिकपरिवहनपक्षे मोडलस्टाक 37प्रतिशतात्
वर्धयित्वा 63प्रतिशतं भवितुं प्रत्याशा अस्ति, यद्द्वारा
प्रदूषणनियन्त्रणे साहाय्यं करिष्यते।

मैसूरु: विश्वस्तरे विश्रुताया: सुधर्मा इति संस्कृतवार्तापत्रिकायाः सम्पादकः पद्मप्रशस्तिविभूषितः श्रीमान् के. वि. सम्पत्कुमारः (चतुष्पष्टिवर्षीयः) अद्य अपराह्णे स्वकार्यालये सुरभारतीसेवारतः एव हृदयाघातेन दिवङ्गतः। विश्वस्य एकैव संस्कृतदिनपत्रिका सुधर्मा । पञ्चविंशतिवर्षेभ्यः पत्रिकामिमां सम्पादयन् संस्कृतक्षेत्रे अभूतपूर्वसेवाम् अकार्षीत् अयं महोदयः । अखिलभारतीयसंस्कृतपत्रकारसंघस्य अध्यक्षः , पद्मश्री डॉ रमाकांत शुक्लः, संस्कृत- संवादस्य प्रबन्धक वेद प्रकाश शर्मा ,अन्याभिश्च संस्कृतसम्बद्धसंस्थाभिः अवसरेस्मिन् शोकः प्रकटीकृतः। संस्कृतसमाराधकाय दीव्यात्मने अमुष्मै सादरं श्रद्धाजजलिः।

संस्कृतं पठितुं मिसकॉलद्वारा
पञ्जीयनं समारप्स्यते

लखनऊ - उत्तरप्रदेशसंस्कृतसंस्थानद्वारा संस्कृतभाषां समुन्नेतुं प्रारब्धः कश्चन नूतनः प्रकल्पः । यदि भवन्तः देवभाषां संस्कृतं

वक्तुं, पठितुं च इच्छन्ति चेत्भवत्कृते सुखदं वृत्तमिदं यत् गृहे उपविश्य एव मिसकॉलद्वारा निश्शुल्कं प्रशिक्षणाय पञ्जीयनं कर्तुमर्हन्ति। आगामिशुक्रवासरतः पञ्जीयनम् आरप्स्यते। देव भाषासंस्कृतं प्रति अनुरागवर्धनाय संस्कृतं पठितुमिच्छुकेभ्यः अवसरं दातुम् उत्तरप्रदेशसंस्कृतसंस्थानपक्षतः एषा नवव्यवस्था आरब्धा । यत्र चिकित्सकाः, अभियन्तारः, व्यवसायिनः, विद्यार्थिनः, वृत्तिवन्तः ये केचन प्रशिक्षणे सहभागितां कर्तुमर्हन्ति। पञ्चदशदिनात्मके पाठ्यक्रमे 9522340003 इत्यनया दूरभाषसंख्यया मिसकॉलमाध्यमेन भवत्सकाशे ओटीपी आयास्यति पुनः गूगल फार्म भरणीयं भविष्यति। तत्र व्यवसायेन सह पठनसमयं समेत्य अन्यद्विवरणं पूरणीयं भविष्यति । सर्वेभ्यः व्यवसायानुरूपं समूहशः प्रशिक्षणं दास्यते। प्रारम्भे पञ्चदशदिनेषु संस्कृतभाषणस्य परिचयात्मकः पाठ्यक्रमः भविष्यति । प्रशिक्षणमिदं पूर्णतया निश्शुल्कं भविष्यति।

ज्योतिषाचार्यस्य डॉ.नवीनशर्मणः
फेसबुकपृष्ठः वशीकृतः

फेसबुक-इत्यस्य प्रबन्धव्यवस्थायां अत्यधि
काः न्यूनताः अतः भारतसर्वकारोपि खिन्ना वर्तते
किञ्चित् कालपूर्वं फेसबुक प्रतिबन्धिता भविष्यति
इति सूचना अपि सर्वैः श्रुता

सन्दर्भस्मिन् प्रतिष्ठितस्य ज्योतिर्विदः डॉ. नवीनशर्मणः फेसबुकपृष्ठं अप्रैलमासस्य २०तमे दिनांके केनचित् अज्ञातव्यक्तिना हैक कृता। अनन्तरम् अप्रैलमासस्य २७ दिनांकारभ्य हैकर प्रतिदिनम् अश्लीलचित्राणि स्टोरीमध्ये प्रेषयन् वर्तते। ज्योतिषाचार्येण डॉ.नवीनशर्मणा हरियाणाराज्यस्य कैथलजनपदस्य एसपी-महोदयस्य पार्श्वे एफआईआर पंजीकृता। तेनोक्तं यत् एस्ट्रोलाजर डॉ.नवीनशर्मा नाम्ना तस्य फेसबुकपृष्ठं वर्तते।यस्मिन् प्रायशः सार्धैकलक्षम् फालोवर्स वर्तन्ते। एतस्मिन् फेसबुकपृष्ठे आध्यात्मिकं भारतीयसंस्कृतेर्ये च सामग्री प्रेष्यते।फेसबुकपृष्ठमिदं वर्तमानकाले हैकर इत्यस्य नियन्त्रणे वर्तते। डॉ. नवीनशर्मणा आरोपः कृतः यत् अस्याः समस्यायाः निवारणार्थं फेसबुकपृष्ठस्य च पुनः स्वामित्वं प्राप्तुं तेन वारम्वारं फेसबुकगणः फेसबुक-अधीक्षकश्च सूचितः परन्तु अद्यावधिः पर्यन्तं कोपि अनुकूलः परिणामः न लब्धः। तत्र प्रबन्धव्यवस्थायां कोपि न श्रृणोति। न च तैः कश्चित् प्रत्युत्तरं प्रेषितम्। डॉ.शर्मणा उक्तं यत् तस्य पृष्ठे तस्यैव भावचित्रं तस्यैव व्यक्तिगतविवरणं ईमेलसंकेतः दूरभाषसंख्या वेबसाईट च वर्तन्ते तथापि फेसबुक समस्या-समाधानार्थं किमपि न करोति। शीघ्रमेव फेसबुकस्य कृते अधिवक्तृणा लीगल सूचना अपि प्रेषयिष्यते।

पाठकानां कृते सूचना

कृपया **संस्कृत-संवादः** पाक्षिकवार्तापत्रस्य ग्राहकत्वं स्वीकर्तुम् आजीवनं सदस्यताशुल्कः- रु. २५००/-, पञ्चवार्षिकशुल्कः रु. ११००/- (संस्थादीनां कृते) द्विवार्षिकशुल्कः रु.४८०/- (व्यक्तीनां कृते) मनिऑर्डरः , चैकः, ड्राफ्टः, इत्यनेन 'संस्कृत-संवाद' इतिनाम्नः सम्पादकीयकार्यालये प्रेषयेयुः। अथवा अस्यां

Sanskrit samvad,

Current A/C No. 224902000000142,

Delhi-110053

IFC Code- IOBA0002249

सम्पादकीयम्

सम्मानिता: सुजना:!

सादरं नमोनमः।

सहर्षमिदमभिसूच्यते यदस्य संस्कृतसंवादस्य दशवर्षाणि पूर्णानि। अयमंकः भवद्भ्यः सोल्लासमर्प्यते। संस्कृतसंवादस्य इयं यात्रा ०१जुलाई २०११ इति ख्रिष्टाब्दे आचार्यवर्याणां भवतां पद्मश्रीरमाकान्तशुक्लमहोदयानां कविवर्याणां प्रो. राधाबल्लभत्रिपाठिनां प्रेरणया प्रारब्धा आसीत्। मध्ये मध्ये महान् सहयोगो भवतामहर्निशमलभ्यत मयेति अस्य प्रकाशने इति संस्मरन्ती अतीवानन्दमनुभवामि। सुखस्य वार्ता इयमस्ति यदस्य पाठकाः देशे देशान्तरे विद्यमाना अनुदिनं संस्कृतभाषाया ध्वजमुतोलयन्ति। संस्कृतपत्रकारिताक्षेत्रे अस्य पाक्षिकपत्रस्य योगदानमविस्मरणीयमस्ति। देशस्य विदेशस्य मुख्यवार्ताः कवीनां कविता लेखकानां लेखा इति इमं संवादं समलंकुर्वन्ति। दशाब्दसम्पूर्णावसरे अहं भवतः सर्वान् गुरून् विदुषः सहयोगिनः प्रणमन्ती स्मरामि हृदि भावयामि च।

विजानन्ति भवन्तो यत् संस्कृतपत्रप्रकाशनमस्मिन् समये यद्यपि दुष्करं प्रतिभाति, किन्तु स्वल्पेन भवतां सौजन्येन एतत्कार्यं सुकरं भवति। विगतवर्षयोरस्य संस्कृतसंवादस्य पाठकानां संख्या भूयसी जाता, अहमभिलषामि यत् समयेनास्य प्रकाशनं शुद्धं सामयिकं सुरभारतीसमुन्नयनपरं धर्मानुरूपं भवेत्। अतो भवन्त एव प्रार्थये यदस्य सार्वत्रिकप्रसाराय सार्वभौमिकविकासाय सर्वजनसौलभ्याय च निरन्तरमस्मान् निस्सन्देहं प्रेरयन्तु। अहन्तु वाञ्छामि यदयं संवादः संस्कृतजगति महतीं ख्यातिं लभताम्, अनुपक्षं देशस्य सेवां कुरुतां चेति।

अन्ते भगवन्तं शिवं वन्दमाना अस्य संस्कृतसंवादस्य प्रचाराय प्रसाराय सहयोगाय च परमोपकारिणो भवतो नौमि।

अमरवाणी विजयताम्

भवदीया

सम्पादिका

वेदामृतम्

स वा विश्वचर्षणिरर्विभरस्तु तरुता।

विप्रेभिरस्तु सनितां ॥९॥

अर्थ-जो मनुष्यों को सब दुःखरूपी सागर से पार करने और युद्ध में विजय देनेवाले विद्वान् है, वही अच्छे विद्वानों के समागम से सेना का अधिपति होने योग्य है ॥९॥

जराबोध तद्विविद्धि विशेषो यज्ञियाय। स्तोमं रुद्राय दृशीकम् ॥१०॥

अर्थ-इस मन्त्र में पर्णोपमालार है। यद्धविद्या के जाननेवाले के गुणों को श्रवण किये विना इस का ज्ञान नहीं होता और जो प्रजा के सुख के लिए अति तीक्ष्ण स्वभाववाले शत्रुओं के बल के नाश करनेहारे भृत्यों को अच्छी प्रकार शिक्षित करता है वही प्रजापाल में योग्य होता है॥१०॥

अब अगले मन्त्र में भौतिक अग्नि के गुण प्रकाशित किये हैं-

स नो महौ अनिमानो धूमकेतुः पुरुश्चन्द्रः।

धिषे वाजाय हिन्वतु ॥११॥

अर्थ-जो सब प्रकार श्रेष्ठ किसी के छिन्न-भिन्न करने में नहीं आता, सबका आधार, सब आनन्द का देनेवाला वा विज्ञानसमूह परमेश्वर है और जिसने महागुणयुक्त भौतिक अग्नि रचा है, वही उत्तम कर्म वा शुद्ध विज्ञान में हम लोगों को सदा प्रेरणा करे ॥११॥

फिर वह कैसा है, इसका उपदेश अगले मन्त्र में किया है-

स रेवाँड्व विश्पतिर्वैव्यः केतुः शृणोतु नः।

उक्थैरग्निर्वृहद्भानुः ॥१२॥

अर्थ-इस मन्त्र में उपमालङ्कार है। जैसे पूर्ण धनवाला विद्वान् मनुष्य धन भोगने योग्य पदार्थों से सब मनुष्यों को सुख संयुक्त करता और सब की वार्ताओं को सुनता है, वैसे ही जगदीश्वर सबकी हुई स्तुति को सुनकर उनको सुखसंयुक्त करता है॥१२॥

अब अगले मन्त्र में सबका अवश्य सत्कार करना है, इस बात का प्रकाश किया है-

लोके यः प्रथते गिरा मधुरया सद्भावभव्यश्रिया

लोकानां हृदयं सदैव हरते यस्सिद्धकाव्यश्रिया ।

सम्पन्नो विभवेन यस्सुमनसा पत्या च राजश्रिया

सोऽयं भात्यधुनाऽभिराजसुकविर्विद्वत्सु पद्मश्रिया ॥

संस्कृतसाहित्ये सन्ति अनेके स्वदलप्रचारिताः स्वदलमात्रप्रथिताः कवयो महाकवयश्च । येषां कवित्वं सरस्वत्याः संस्कारयोगप्रसूतया प्रतिभया न प्रकाशते प्रत्युत सायासेन अभ्यासादिसाधनेनैव । अभ्यासमात्रोद्भवा प्रतिभा अन्या संस्कारसङ्गमा प्रतिभा चान्येति विन्दन्ति काव्यान्तारसंवादसुखानुभवसाक्षिकाः। संस्कारवशोद्भवा प्रतिभा इदानीं केवले तस्मिन् भवति अभिराजराजेन्द्रमिश्र एव विलोक्यते, अन्येषु तु सायासिकी प्रतिभैव। वस्तुतो यथापरम्परं सारस्वत्यां धरायामेक एव कविर्भवति, अन्ये तु तत्कालजीविनः प्रायेण कवीयितारो भवन्ति।

साम्प्रतिकं संस्कृतकविसमाजं वीक्ष्य मनो भृशं दुःख्यति, यदत्र अनेके प्रतिभादिरिद्राः कविमन्याः कीर्तिं प्राप्तुं स्वदलं निर्मान्तो दरीदृश्यन्ते, ते च ‘अहो रूपमहो ध्वनिः’ इतिन्यायेन परस्परं प्रशंसन्त आत्ममुग्ध इव भवन्तो दृश्यन्ते । किन्तु जनानां सा कीर्तिरिव का? या अचिरस्थायिनी भवेत्, या स्वसंबद्धं जनं न जीवयेत् । अहन्तु प्रायेण सर्वान् सामयिकान् कवीन् ध्यायेन पापठ्ये, किन्तु यादृशं भाववैभवं यादृशं च भाषाशुद्धताजन्यचमत्कारप्राज्यसाम्राज्यम् अध्यभिराजेन्द्रमिश्रकाव्यम् अनुबोभूये तत्सादृश्यलेशोऽपि अन्यत्र अरण्यसौधदर्शनमिव मन्ये। स्पृहयन्तु बहवः स्वार्थलोलुपा दलबद्धेभ्यः कविमन्येभ्यः तेभ्यः, किन्तु अहं स्पृहयामि अभिराजराजेन्द्रमिश्रं तदीयसारस्वतोन्नतवैभवसाक्षात्कारेण । अभिराजः तादृशो रचनाकारः, यो हि प्राचीनपरम्परापरिपोषे सदैव उद्यतो वर्तते अभिराजकाव्ये भारतीयस्वरो भारतीयचेतना भारतीयमूल्यं परम्परापरिपोषे युगानुरूपो नवाविष्कारश्च प्रतिपदमनुस्यूतं वरीवृत्ति। अभिराजोऽहर्निशं सारस्वतसेवायां समयाकुर्वन् विपुलयति सारस्वतोद्यानम् । ‘नहि कस्तूरिकामोदः शपथेन विभाव्यते’ इतिधिया अभिराजीयगुणाः काव्यस्य वास्तवमूल्यवेत्तृजनेषु स्वत एव प्रचरन्ति, यत्परिणामतः केचन सहृदयाः समये समये अभिराजगुणेभ्यः प्रभाविताः स्वविचारं विविध शैल्या क्वचित् प्रशंसापत्रलेखनेन क्वचित् श्लोकादिमाध्यमेन वा प्रकटयन्ति । मयाऽपि अभिराजस्य साहित्यं निस्वार्थभावेन विषयीकृत्य दशप्रायाणि शोधपत्राणि विविधाश्च तत्प्रशस्तिपरा भावकविता व्यलेखिषत। इदानीं मम मित्रं डॉ. अरविन्दकुमारतिवारी ‘अभिराजचरितम्’ इतिनामकं महाकाव्यं प्राणयत् । अरविन्दद्वारा ‘अभिराजचरितम्’ इति महाकाव्यप्रणयनं मन्ये संस्कृतवाङ्मये काचिदपूर्वैव घटना । यतोहि कस्यचित् कवेः तज्जीवनावध इवे कोऽपि अपरः कविः तस्मिन् आस्थया महाकाव्यं सृजदिति एतादृशी घटना मन्ये संस्कृतवाङ्मये कदाचिदितःपूर्वं घटिता न स्यात् । प्रायेण कोऽपि कविः कमपि स्वकालीनं गुणविशिष्टं समाजादर्शं जनं नायकीकृत्य विविधखण्डकाव्यमहाकाव्यादिप्रबन्धैः कवते, किन्तु स्वयुगीनः कविः स्वयुगीनं कविं बहुदूरकथानिर्वाहबन्धनेन महाकाव्येन कवेत्, इति न श्रुतम् !, किन्तु मम मित्रमणिना अरविन्दकुमारतिवारिणा तद् अजातकार्यं विधाय मन्ये वीरायितमेव । वस्तुतोऽत्र अभिराजस्य लेखनीचमत्कारकारणम् । येन सर्वे प्रभाविता भूत्वा निजाशयं प्रकटयन्त्येव । भगवती सरस्वती अरविन्दकुमारतिवारिणा ‘अभिराजचरितम्’ इतिसंज्ञम् अष्टसर्गात्मकं महाकाव्यं व्यलेखयदिति प्रमोदस्य विषयः संस्कृतजगतः । अरविन्दकुमारतिवारी इदानीं स्वयोग्यतया अनवरतसारस्वतसपर्याया च

मङ्गलवाक्

राजकुमारमिश्रः ‘कुमारः’

सहायकाचार्यः, साहित्यविभागः,

हरियाणासंस्कृतविद्यापीठम् ।

विद्वत्सु प्रथतेतमाम् । कविरयमरविन्दः सदैव वरिवस्यति गुरून् श्रेष्ठान् आचार्यान्, यत्फलेन अस्मिन् गुणानां सन्निपातोऽस्ति उदितः । एतत्प्रणीतम् ‘अभिराजचरितं’ वस्तुत एतदीयनिर्मलहृदये अभिराजं प्रति विद्यमानानां मणिसम्मितोदात्तनिर्मलभावानां प्रकाशनस्थानम् । अस्मिन् काव्ये अभिराजस्य जीवनस्य विविधाः पक्षा उद्घाटिता वर्तन्ते, यान् केवलम् अभिराजः तदीयान्तेवासिनो नर्ममित्राण्येव च विदन्ति, काव्येनैतेन ते पक्षा अमरतां प्रापिताः । काव्यस्यास्य प्रथमे सर्गे कविनाऽनेन नाके सुरसंवादमाध्यमेन भुवः क्षीयमाणं संस्कृतं वीक्ष्य तदुद्धर्तुं च देवैर्नाकस्थो महाकविः कालिदासो भूयोऽपि सुरगवीमुद्धारपदवीमानेतुमित्थं प्रार्थितः-

सोऽयं भवान् कविवरः पुनरेकवारं

श्रीकालिदास भुवि गच्छतु संस्कृतार्थम् ।

नान्यः समोऽस्ति भवताऽतुलकाव्यसिन्धो

लब्ध्वाभिराजपदवीं जयतात् त्रिलोकम् ॥

देवप्रार्थनया महाकविकालिदास इत्थम् अनुमतभूयोभूजन्मा जायते-

ओमित्युवाच सुकविर्गलितान्तरात्मा

मज्जागतो विधिचित्तस्स तु कालिदासः ।

नूनं प्रभो सशपथं भुवि देववाणीं

पर्यट्य साग्रहमहं नितरां तनिष्ये ॥

इतिपर्यन्तं कथावस्तु चित्रितं यच्च कविप्रौढिक्तिसिद्धम् ।

द्वितीये सर्गे अभिराजस्य भारतोत्तरप्रदेशे जौनपुरजनपदे जन्म चित्रितम् ।

। तृतीये सर्गे अभिराजस्य शैशवं, शिक्षाप्रवेशः, यौवनोगमः,

सारस्वतसेवाम्भादिविषयाः चित्रिताः । तत्र यौवनप्रसङ्गो यथा-

यौवनं चास्य काव्यस्य वा यौवनं

साकमेवागतं दर्शनीयं बुधैः ।

शुक्लचन्द्रोपमं वर्धमानं द्वयं

नायिकानां सतां चाहरत् श्रूयते ॥

चतुर्थे सर्गे अभिराजस्य साहित्यसर्जनाद्वारा प्रसिद्धिप्राप्तिर्वर्णिता। पञ्चमे सर्गे अभिराजस्य विदेशवासः ततश्च मृगाङ्कद्वारा भारतभूस्थान् आत्मीयजनान् प्रति सन्देशप्रेषणम् च चित्रितं वर्तते। षष्ठे सर्गे अभिराजस्य जीवने घटिताः केचन रोचकाः प्रसंगाः चित्रिताः, सप्तमे सर्गे अभिराजस्य संस्कृतभारतीं प्रति आस्था, संस्कृते व्याप्तसमस्यां प्रति चिन्तनं चोपस्थापितं वर्तते, अष्टमे अन्तिमे च सर्गे अभिराजस्य देशे प्रतिष्ठादिविषया वर्णिताः सन्ति । महाकाव्यं विरचय्यापि कवेररविन्दस्य तिवारिणो मनो न तुष्यति । स अभिराजचरितमुपस्थापयितुमात्मनोऽसामर्थ्यं प्रकटयति-

राजेन्द्रमिश्रचरितामृतसागरस्थो

नो वेदि पारमधुना लघुनाविकोऽहम् ।

तीरेण यामि सहसा न विशामि मध्ये

नौर्जीर्णकाष्ठरचिता सरतीव नाग्रे ॥

साहित्यसंसारे कापि नवा कृतिर्भवतु तस्या मूल्याङ्कनं कालेन जायते, अस्य काव्यस्य गुणवतां महिमविषये च नाहं बहु आख्यास्यामि, गुणपक्षधरा अग्रे स्वत एव अनुभविष्यन्ति सर्वम् । अन्ते संस्कृतकवितायाः प्रवर्तमानम् अभिराजयुगम् अभिषिञ्च्य भगवन्तं विश्वनाथं कवेरस्य अरविन्दस्य कृते सर्वविधं मङ्गलं च कामयमानो विरमामि ।

श्रीमद्दादूदर्शनम्

(जीवब्रह्मविचारः)

महात्मा दादू आयातीतस्य निर्गुणस्य निरंजनस्य रामस्योपासको न तु मायाशबलितस्य सगुणस्य रामस्य। स स्वकीये दादूवाणीनामके ग्रन्थे स्पष्टमाह तत् । तद्यथा

‘मायारूपी राम को सब कोई ध्यावै।

अलख आदि अनादि है सो दादू गावै॥’

अर्थात् - ‘मायाशबलितं रामं ध्यायन्ति सकला जनाः। अलक्ष्योऽनादिरादियौ दादू गायति तं प्रभुम्।’ अत एव मंगलपद्येऽपि श्री दादू निरञ्जनं रामं ब्रह्मापरपर्याय नमस्करोति श्दादूनमो नमो निरञ्जनम् इति कथयन् अन्यत्रापि बहुत्र पदभागे एतादृशमेव तत्त्वमाराध्यत्वेन प्रतिपादयति । तद्यथा

“ऐसा तत्त्व अनुपम भाई । मरै न जीवै काल न खाई ॥

पावक जरै न मारा मरई। काटा कटेनटारा टरई॥ 111

अखर खिरै न लागै काई । शीत धाम जल डूब न जाई ॥ 211

माटी मिटै न गगन बिलाई। अघट एकरस रह्या समाई॥3॥

ऐसा तत्त्व अनुपम कहिए। सो गहि दादू काहू न रहिए॥4॥”

ब्रह्माभिन्नस्य निरञ्जनस्य रामस्यैतादृशमेव रूपं वेदान्तेष्वपि प्रतिपादितम्। यथा - ‘यत्तद्देश्यमग्रामगोत्रमवर्णमचक्षुःश्रोत्रं तदपाणिपादम्’ इत्यादि। अपि च,।

‘न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतश्चिन्न बभूव कश्चित्।

डा. दयाराम स्वामी

वरिष्ठ मनोरोग विशेषज्ञ सदस्य - संचालन समिति,

श्री दादू महाविद्यालय, जयपुर, राजस्थान

अनुवादक - डॉ. सुरेन्द्र कुमार शर्मा

अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे।।१

(कठोपनिषद्) अन्यच्च, एषो नित्यो महिमा ब्रह्मणोऽस्य न कर्मणा वर्धते न कनीयान्। तस्यैव स्यात्पदविज्ञं बिदित्वा न कर्मणा लिप्यते पापकेन॥’

(बृहदारण्यक) भगवद्गीतायामपि

‘नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः।

न चौनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः॥

अच्छद्योऽयमदाह्योयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।

नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः॥

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते।’

परिवर्तिनि संसारे संस्कृतभाषाशिक्षणे दक्षतासंवर्धने च नवाचाराः

समानो मन्त्रः समितिः समानी, समानं मनः सह चित्तमेषाम्।

समानं मन्त्रमभिमन्त्रये वः, समानेन वो हविषा जुहोमि॥'

समानवैचारिकपक्षतया समेषाम् उद्देश्यानां पूर्तिः सम्भवा किन्तु समानविचाराणां समत्वभावनया लोकसंस्तुतिः समाजेन सम्मतिष्व अत्यावश्यकी। नवाचाराः सदैव स्वागतयोग्याः भवितव्याः। नूतनानाम् आचार-विचाराणां भारतीयसंस्कृतौ सदैव समादरः कृतः यतोहि नवाचारेषु समकालीनसमाजस्य शैक्षिकार्थिक -राजनीतिक -सामाजिक -धार्मिक-नैतिकावश्यकतानां पूरणस्य दृढसामर्थ्यं प्रायः भवत्येव। अतः संस्कृतपिक्षणेऽपि वर्तमानयुगानुसारं परिवर्तनम् अत्यावश्यकमित्यस्माकं विचारः। महाकविः कालिदासोऽपि मालविकाग्निमित्रे नवाचाराणां स्वागतं कुर्वन् लिखितवान्-

पुराणमित्येव न साधु सर्वं, न चापि काव्यं नवमित्यवद्यम्।

सन्तः परीक्षयान्तरद्वजन्ते, मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः॥'

संस्कृतभाषापिक्षणे नवाचाराः - वर्तमानयुगे भाषापिक्षणे आधुनिकसंसाधनानां बहुत्र प्रयोगः विधीयते। संस्कृतभाषादक्षतासंवर्धने भाषापिक्षणे च पिक्षकाणां बाहुल्यं तु प्रायः दृश्यते किन्तु भाषायाः प्रभावपिक्षकाणाम् अभाव एव। वर्तमानपिक्षाप्रणाल्यां सम्पूर्णपिक्षापद्धतेः एव ह्रासः दरीदृश्यते, पिक्षणे अंकारजनम् एव उद्देश्यम्। भाषापिक्षणस्य तु ततोऽप्यधिकः ह्रासो वर्तते। संस्कृतं केवलमेका भाषा नास्ति अपितु भारतीयज्ञानविज्ञानस्य आधारस्वरूपा वर्तते। अतः संस्कृतपिक्षणे भाषापिक्षणेन सह गौरवाभायकज्ञानविज्ञानस्य पिक्षणमप्यावश्यकम्।

संस्कृतभारती, लोकभाषाप्रचारसमितिः, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानमित्यादिभिः संस्कृतपिक्षणे नवाचारस्य प्रवर्धनीयाः प्रयासाः क्रियन्ते। एतेषां नवाचाराणां सम्पूर्णपिक्षाव्यवस्थायां उपयोगः करणीयः किन्तु वर्तमानपैक्षिकव्यवस्थायां सर्वकाराः पिक्षकाणां नियुक्तिविषये, विद्यार्थिनां प्रवेषविषये अधिकाधिकं चिन्तनं कुर्वन्ति, न तु योग्यपिक्षणविषये।

संस्कृतस्य सांस्कृतिक- कलात्मक- साहित्यिक- भावात्मकैकता- बौद्धिकविकास- व्यावसायिक- दृष्टिकोणस्य विकासाय क्रियमाणप्रयासेषु अभाव एव संस्कृतस्य ह्रासस्य मूलकारणमस्ति। कं. वें. रामकृष्णमाचार्यस्य स्पष्टं मतमस्ति- ष्षसंस्कृतपिक्षणे द्वयीगतिः आवश्यकी। तत्र प्रथमः मार्गः विष्वविद्यालयेषु, महाविद्यालयेषु विद्यालयेषु च कस्मिंश्चिदपि विभागे अधीयानः

समकालमेव संस्कृतमपि अध्येतुं यथा शक्नुयात् तथा संस्कृतविभागेषु व्यवस्था। द्वितीयः मार्गः संस्कृतविष्वविद्यालयेषु शास्त्राध्यापनेन सह आधुनिकविज्ञानस्य अध्यापनम्॥'''

अतः वर्तमानयुगे समाजे संस्कृतपिक्षकेषु संस्कृतभाषापिक्षणस्य दक्षतासंवर्धनस्य च नवाचाराणां अभिनवप्रयोगदृष्टिः आवश्यकी। वर्तमानभारते संस्कृतं पूजापाठविधिप्रयोगेषु एव संकुचिता न भवितव्या, इति निमित्तं प्रयासाः विधातव्याः। वर्तमानयुगे एषा मानसिकता परिवर्तमानाऽस्ति किन्तु अस्याः गतिः अत्यधिकं मन्दम्। संस्कृतपिक्षकाणां स्थितिः अत्यन्तं दयनीया अस्ति। छात्राणां संस्कृतपिक्षणे रुचिर्नास्ति। यत्रकुत्रचिद् रुचिर्दृश्यते, तत्र कारणं संस्कृतपिक्षणे नवाचाराणां प्रयोग एवास्ति।

संस्कृतभाषादक्षतासंवर्धने नवाचाराः - भाषादक्षतासंवर्धने नवाचाराणां महती भूमिका भवति। कं. वें. रामकृष्णमाचार्यस्य कथनमस्ति- “अस्मिन् आधुनिके वैज्ञानिके युगे ऐहिकफलदायिन्याः विद्याया एव आदरः दृश्यते। अतः संस्कृतस्यापि ऐहिकफलसाधकत्वं व्यवस्थापनीयम्। वस्तुतः संस्कृते आधुनिकविज्ञानोपयुक्ताः अनेके विषयाः सन्ति। परन्तु तेषाम् आधुनिकवैज्ञानिकसिद्धान्तैः सह तोलयित्वा समाजोपयुक्ततां प्रकाशयितुं समर्थः गणः नास्ति।”

सर्वकार-समाज-पिक्षकादिभिः नवाचाराणां प्रयोगमाध्यमेन अस्याः दुरवस्थायाः समाधानं करणीयम्। पिक्षकाणां सामर्थ्येन एव एतत्सर्वं सम्भवम्। सर्वकारादीनां योजनाः समाजोन्मुखाः भवन्ति। अतः वर्तमानयुगे आधुनिकभारते संस्कृतभारतं विधातुं सर्वप्रथमप्रयासाः समाजमाध्यमेन पिक्षकमाध्यमेन चोव भविष्यन्तीत्यस्यमाकं मतिः। प्राथमिकस्तरतः उच्चपिक्षास्तरपर्यन्तं संस्कृतपिक्षणस्य व्यवस्थायां दृष्टिकोणे च आमूलचूलपरिवर्तनं विधातव्यम्। समाजस्य मानसिकता उपयोगदृष्ट्या परिवर्तिता भवति, अतः यदा संस्कृतज्ञानविज्ञानस्य प्रयोगः समाजे दरीदृश्यते तदा सामाजिकानां संस्कृतपिक्षणं प्रति दृष्टिरपि स्वयं परिवर्तिता भविष्यति।

‘गूगल’ (www.google.com) इत्यस्योपरि संस्कृतान्वेषणसमये प्राप्ताः परिणामाः आश्चर्यजनकरूपेण विस्तृताः व्यापकाश्च सन्ति। आगच्छन्तु पश्यामः-

Google Search Results (Approx.)	
Sanskrit	4,44,00,000
Samskrit	1,06,000
Ved	24,90,00,000
Sanskrit Vyakaran	2,07,000
Learn Sanskrit	7,20,000
Sanskrit Sahitya	4,24,000
Sanskrit Bharati	4,53,000
Sanskrit Video	53,90,000
Why Should I learn Sanskrit	8,62,000
Why Should I learn Sanskrit (Video)	15,500
Why Should I learn Sanskrit (News)	10,100
Why Should I learn Sanskrit (Images)	Countless
I Love Sanskrit	19,10,000

एतेषां महत्साधनानां संस्कृतानुरागिभिः कियान् उपयोगः क्रियते, इत्यस्माकं चिन्तनस्य कारणम्। संस्कृतक्षेत्रे क्रियमाणाः प्रयासाः तु ‘लाघनीयाः किन्तु तेषाम् पिक्षाक्षेत्रे संस्कृतसंवर्धने च प्रयोगादिषु अभाव एव परिदृश्यते। वयं सर्वे आधुनिकतकनीकस्य अल्पाधिकं ज्ञानं तु धारयाम एव किन्तु संस्कृतस्य प्रचार-प्रसारकरणे तावदुपयोगं न कुर्मः यावदद्यावधि आवश्यकम्।

प्रमुखाः वेबसाइट्सकेताः- संस्कृतभाषापिक्षणे दक्षतासंवर्धने च वर्तमानयुगे प्राच्यपरम्परया सह आधुनिकतकनीकीसहायताऽपि महत्त्वपूर्णा। संस्कृतपिक्षकैः संस्कृताध्येतृभिश्च एतेषां अन्तर्जालसंकेतानां वारं वारं अन्वेषणं पर्यालोचनं च करणीयम्-

<http://sanskrit.nic.in>
<http://www.samskritashikshanam.in>
<https://www.samskrittutorial.in>
<https://www.samskritpromotion.in/>
<https://rajivmalhotra.com/>
https://en.wikipedia.org/wiki/Sanskrit_Wikipedia#/media/File:Wikipedia-logo-v2-sa.svg
<http://sanskritdictionary.com/>
<https://sanskritdocuments.org/>
<http://learnsanskrit.org/>
<http://spokensanskrit.org/>

एकं एकं वेबसाइट् संस्कृतस्य ज्ञानार्थप्रवेषस्य महान् मार्गोऽस्ति। अतः वर्तमानसमयस्य सर्वप्रथमम् आवश्यकता एषैव वर्तते यद्वयं पिक्षकसमुदाये विद्यार्थिसमुदाये चोतेषां अधिकाधिकं प्रचार-प्रसारं कुर्मः।

एप्लीकेषनद्वारा संस्कृतम्- ‘गूगल प्ले स्टोर’ माध्यमेन संस्कृतभाषापरिज्ञानाय विविधानि विकल्पानि सन्ति। एतेषाम् एप्लीकेषनादीनां प्रयोगोऽपि संस्कृतभाषापिक्षणे महदुपयोगी भवति। वेदषास्त्रादिभ्यः आधुनिकसंस्कृतपर्यन्तं विषयाः अत्र सुप्राप्याः सन्ति। ‘प्लेस्टोर’ माध्यमेन संस्कृतपठनपाठने, विविधषास्त्राणां च अध्ययनाध्यापने उपादेयानि एप्लीकेषनादीनि सन्ति।

अन्तर्जाले संस्कृतस्य ‘ई पुस्तकानि’ - अन्तर्जाले संस्कृतज्ञानसंवर्धने, भाषादक्षतावर्धने पिक्षणे ‘ई पुस्तकानि’ अपि उपयोगीनि भवन्ति। विविधसंस्थानैः निःषुल्कं सषुल्कं च दुर्लभानि पुस्तकानि अत्र सरलतया मूलरूपेण प्राप्यन्ते।

पत्राचारमाध्यमेन संस्कृतम्-पत्राचारमाध्यमेन संस्कृतभाषापिक्षणस्य प्रयासा अपि महत्त्वपूर्णाः। एते पत्राचारपाठ्यक्रमाः ऑनलाइन ऑफलाइन च द्विप्रकारकाः सन्ति। गृहे स्वस्थाने उपविष्य संस्कृताध्ययनस्य सर्वसुलभोऽयं मार्गः। संस्कृतभारतीद्वारा पत्राचारपाठ्यक्रमस्य चत्वारि सोपानानि आयोज्यन्ते।

अनौपचारिकसंस्कृतपिक्षणकेन्द्रम्- अनेनैव प्रकारेण विविधसंस्थाभिः अनौपचारिकमाध्यमेन संस्कृतपिक्षणस्य ये प्रयासाः क्रियन्ते संस्कृतभाषापिक्षणे दक्षतासंवर्धने च ते सर्वे अतीव महत्त्वपूर्णाः सन्ति। राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानेन अनौपचारिकसंस्कृतपिक्षणकेन्द्राणां स्थापना संस्कृतभाषापिक्षणे संस्कृतपिक्षकाणां संस्कृताध्येतृणां च कृते अतुलनीयः प्रयासो वर्तते।

विविधपैक्षिकसामाजिकगतिविविधभिः संस्कृतम् - संस्कृतस्य पठनपाठने अभिनवपद्धतीनां प्रयोगावसरे समस्यानां समाधानाय नूतनसम्भावनानाम् अन्वेषणाय च प्रयत्नशीलाः भवितव्याः। अन्तर्जालम्, विविधपत्राचारपाठ्यक्रमाः, मोबाईल एप्लीकेषनादिभ्यः इतराण्यपि विविधानि साधनानि सन्ति। विगतेषु चत्वारिंशत् वर्षेषु संस्कृतपिक्षणस्य विकल्पविषये अधिकाधिकं चिन्तनं जातम्। विविधसंस्थाभिः सम्भाषणपिचाराणि, संस्कृतग्रामयोजना, संस्कृतषोभायात्रा, संस्कृतवस्तुप्रदर्शनी, बालकेन्द्राणि, संस्कृतनाट्यादीनां मंचनं, संस्कृतज्ञानविज्ञानस्य अन्यविषयैः सह योजनं, अन्तर्विषयात्मकम् अध्ययनाध्यापनं, खेलमाध्यमेन संस्कृतं, प्रत्यक्षविधिप्रयोगादिविषये महनीयाः प्रयासाः कृताः। संस्कृते चलचित्राणि, संस्कृते लघुचलचित्राणि, अन्तर्जाले संस्कृतपिक्षणोपयोगिदृष्यश्रव्योपायाः, संस्कृतपत्रपत्रिकाः, वार्तापत्राणि, योगमाध्यमेन संस्कृतस्य प्रचारप्रसारः, देशे विदेशेषु च संस्कृतसम्भाषणपिचारादीनाम् आयोजनं च अस्माकं कृते संस्कृतप्रचारप्रसारस्य सुलभोपायाः सन्ति।

दूरदर्शने प्रसार्यमाणा ‘वार्तावली’ संस्कृतानुरागिणां कृते विषेष्कर्षणस्य केन्द्रं भवति। वार्तावल्या संस्कृतक्षेत्रे विधीयमानानां कार्याणां चर्चावसरः अपि संस्कृतपिक्षणे भाषादक्षतासंवर्धने च महान् लाभकरो भवति।

एतादृषां अभिनवप्रयोगाणां नवाचाराणां च संस्कृतपिक्षणे उपयोगितां ससिद्धय समाजे एतेषां सकारात्मकप्रयासानां कृते रूपरेखानिर्माणाय पृष्ठभूमिः निर्मातव्या। संस्कृतस्य संवर्धने आक्षेपत्रयं अथवा बाधकत्रयमस्ति-1. संस्कृतं कठिनम्, 2. संस्कृतभाषा निर्जीवभाषा, 3. जातिविषेष्स्य वर्गविषेष्स्य शेषभागःसप्तमपुटे

जयतु भारतम्

जयतु संस्कृतम्

महर्षिवाल्मीकिसंस्कृतविश्वविद्यालयः

मौनधारा (मून्डडी), कपिष्ठलम् (कैथल)-136027, हरियाणा

(हरियाणासर्वकारेण अधिनियम 20/2018 द्वारा संस्थापितः)

पञ्जीकरणस्य प्रवेशस्य च सूचना

पञ्जीकरणं 07-06-2021 दिनाङ्कतः सुनिश्चितम्

पाठ्यक्रमः	विषयः	योग्यता	अवधिः	शुल्कम्	सम्पर्कसूत्रम्
शास्त्री	व्याकरणम्, साहित्यम्, दर्शनम्, योगः, ज्योतिषम् इतिहासः (वैकल्पिकः), राजनीतिः (वैकल्पिकः)	10+2/ समकक्षा	त्रिवर्षीयः	2500/- प्रति वर्षम्	93500-45366 (दूरभाष एवं व्हाट्स-अप)
आचार्यः	वेदः, व्याकरणम्, ज्योतिषम्, साहित्यम्, दर्शनम्, योगः, संस्कृतपत्रकारिता, हिन्दू-अध्ययनम्	शास्त्री/B.A./ समकक्षा	द्विवर्षीयः	2630/- प्रतिवर्षम्	
अंशकालीनः (डिप्लोमा कोर्स)	संस्कृत-पत्रकारिता, ज्योतिषम्, वेदः, पौरोहित्यम्, कर्मकाण्डः, संगणकम्, योगः, वैदिकगणितम्, लिपि-शिक्षणम्, भाषाशिक्षणम्, पर्यावरणम्, वास्तुशास्त्रम्, प्रबन्धनम् (गीता), वेब डिजाईनिंग इन संस्कृत	10+2/समकक्षा	एकवर्षीयः	6000/- वार्षिकम्	
	आयुर्वेदः	10+2/समकक्षा	एकवर्षीयः	10,000/- वार्षिकम्	

महर्षिवाल्मीकिसंस्कृतविश्वविद्यालयः, मौनधारा (मून्डडी), कपिष्ठलम् (कैथल) इत्यस्य 2021-22 सत्रे

शास्त्रीकक्षा-आचार्यकक्षा-अंशकालीनकक्षासु (डिप्लोमाकोर्स) प्रवेशार्थं पञ्जीकरणं प्रारब्धम्। अतः प्रवेशार्थम् इच्छुकाः छात्राः विश्वविद्यालयस्य अन्तर्जाले - www.mvsu.ac.in 200/- रूप्यकाणि (अप्रतिदेयानि) पूरयित्वा पञ्जीकरणं कर्तुं शक्नुवन्ति। पञ्जीकरणानन्तरं विश्वविद्यालयस्य नियमानुसारेण अर्हाः (योध्याः) छात्राः एव विश्वविद्यालयस्य विभिन्नेषु पाठ्यक्रमेषु प्रवेशाय पात्रभूताः भविष्यन्ति। प्रवेशसम्बन्धिनवीनसूचनार्थं विद्यार्थिनः विश्वविद्यालयस्य अन्तर्जालं www.mvsu.ac.in निरन्तरम् अवलोकयन्तु।

कुलसचिवः

म.वा.सं.वि.वि., मून्डडी

कैथलम्

पितरं प्रति पिता के प्रति

प्रो.राधाबल्लभत्रिपाठी:

(आर्या च्छन्द में मूल रचना तथा मुक्त छन्द में हिन्दी अनुवाद)

त्वत्सदृशो माऽभूवम्
त्वहमन्यादृशस्तथा च भूयासम्।
इति चिन्ताकुलचेताः
त्वत्तो दूरं च दूरमहं गतवान्॥ १॥

मुझे तुम्हारी तरह नहीं बनना,
मैं कुछ और बनूँगा-
इस चिन्ता का मारा
मैं अपने को तुम से दूर खँचता चला गया

अहमहमेव स्यां त्वं,
त्वमिव स्याः स्वे महिम्नि च संस्थितः।
तव वा मम वा कश्चित्
तिष्ठतु तावद् विशेष एव॥२॥

मैं मैं ही रहूँ, और तुम
तुम ही रहो अपनी महिमा में प्रतिष्ठित
तुम्हारे और मेरे बीच
जो फर्क है वह तो रहेगा,

इति कृत्वा त्वात्मानं
यावत् त्वत्तः पृथक् करोम्येषः।
तावद् रक्तं स्वीये
रिङ्गन्तं त्वां तथाऽनुभवामि॥३॥

यह सोच कर मैं अपने को
जितना ही तुम से अलग करता हूँ
उतना अपने खून में रेंगता हुआ
मैं तुम्हें महसूस करता हूँ।

भिन्नः स्यान्मम पन्थाः
यत्नैः स्वीयैः स्वयं च विनिर्मितः।
निश्चित्यैतत् स्वीया
मार्गा नितरां मया गवेषिताः॥४॥

मेरा रास्ता अलग होगा,
मैं अपनी कोशिशों से अपना रास्ता बनाऊँगा
यह तय कर के मैंने
खूब खोजे अपने अलग रास्ते

बहुशो भ्रान्त्वा भ्रान्त्वा
यं यं चाहं चिनोमि पन्थानम्
सोऽयं सोऽयं पूर्वं
क्षुण्णस्त्वयेति च विस्मितोऽस्मि॥५॥

बहुत घूम फिर कर भटक कर
मैं जिस जिस जिस रस्ते को चुनता
मैं हैरत में पड़ जाता
कि उस पर तो तुम चल चुके थे।

दूरं दूरं तेऽहं चलितो
नावा नवीनधाराभिः।
घट्टाद् घट्टं यात-
स्त्वन्ते घट्टं त्वदीयमापन्नः॥६॥
मैं तुम से दूर दूर चला

अपनी नाव से नई धाराओं में तिरता
एक घाट से दूसरे घाट पर चलता चलता
मैं आ पहुँचा तुम्हारे ही घाट पर।

अन्या भविता रीति-
नीतिश्चान्या भवेन्मम जीवने।
स्वयं विधाताऽहं स्यां
निजसंसारस्य च सर्वथा॥७॥

मेरे जीवन का रंगढंग अलग होगा,
मेरी रीति नीति अलग होगी
मैं अपने संसार का
विधाता स्वयं बनूँगा।

इति कृत्वा स्वात्मानं
प्रेक्षे यावन्निजात्मदर्पणे।
तावत् त्वत्प्रतिबिम्बं
मत्स्थानस्थं विलोकयामि॥८॥

यह सोच कर मैं अपने आप को
अपनी आत्मा के दर्पण में जब जब देखता
तो अपनी जगह तुम्हारा ही प्रतिबिम्ब
उसमें झलकता दिखने लगता।

मम शैली मम रीतिः
त्वत्तो कियती भिन्नेति गर्वितः।
बहुशः कुर्वे नाना
विदुषां सम्मेलनेषु व्याख्यानम्॥१०॥

तुमसे कितनी अलग है मेरी शैली और मेरी रीति
इस बात के गरूर में भरा
मैं कई बार विद्वानों के
सम्मेलनों में व्याख्यान देता

वक्रभ्रूभङ्गे वा
काको स्वरस्य कर्षणे च स्वस्य।
स्वरं त्वदीयं शृण्वे
त्वनुप्रविष्टं मदीयभाषणे॥१३॥

कभी अचानक अपनी बाँकी होती जाती भौंह
आवाज के उतार चढ़ाव और खिंचाव में
मैं पाता कि मेरे अपने भाषण के भीतर
तुम्हारी आवाज घुलमिल गई है

चित्तं परुषं कृत्वा
स्थितोऽस्मि कुर्वे परं किमस्य ।
मम काये मज्जायां
चर्मणि धमनीषु यत् पिनद्धोऽसि॥१४॥

जी बहुत कड़ा बना कर
मैं खड़ा हुआ हूँ, पर इसका क्या करूँ
कि मेरे बदन में मेरी मज्जा में
मेरी चमड़ी के भीतर मेरी नसों में जो तुम पिरोये हुए हो

कथा मदीया या या
व्यथा त्वदीयैव विच्छुरिताऽस्यां वै।
एतावांस्तु विशेषोऽख्र
तीतस्त्वमसि च वर्तमानोऽहम्॥१५॥

मेरे हर एक किस्से में
तुम्हारा दर्द समाया हुआ है
पर इतना फर्क तो है
कि तुम अतीत हो, और मैं वर्तमान हूँ।

विमानयात्रा

आचार्यःचौडूरिःउपेन्द्ररावः
जवाहरलालनेहरूविश्वविद्यालयः,
नवदिल्ली

गगनवीथ्यांसरति
शरवेगेनविमानम्।
विगतचिन्तस्य
सुधृतवीर्यस्य
विविधविद्यस्य
हृद्यपद्यस्य
विमानोपविष्टस्य
मनसिमे
प्रबुद्धाकाचिद्भावततिः
चिरप्रसुप्ताविचारसन्ततिः ।

क्वयाम्यहंसम्प्रति?
दिशाविरहितेमार्गे
गिङ्मण्डलनिगीर्णिते
अभ्रमालाशुभ्रीकृते
शून्यमार्गे?
वियण्मनिविभूषिते
विद्युत्प्रभामण्डिते
विहायसि ?
वितताकचिद्भावततिर्विचित्रा !
विमलायाहृदयान्तरालदीप्ता !

पूर्व.....
प्रियसंदर्शनोत्सुकाः,
बन्धुजनमेलनमधुरस्वप्नाः,
विमानयात्रानिरताः
कियन्तोजनाः
महार्णवेपातिताः!
भीकरारण्येषुप्रक्षिप्ताः!
नगेषु, नदीषु, हिमालयेषु
प्रक्षिप्ताः, दुर्घटनाग्रस्ताः
मृत्युकुहरेप्रविष्टाः !
मन्दभाग्याः!

नन्वद्यममकिंभविता?
पवननिक्षिप्तप्रदीपइव
क्षणिकजीवनोऽहम्।
किंकर्तव्यताविमूढः,
जीवामिचेदाशयाएव,
अवर्णनीययाअप्रमेयया!

अन्येतुसर्वेविनोदमग्नाः
विचित्रजनाः, विलासजीवनाः
विगतज्वराः।
विस्मृब्धजीविनः।

कश्चिन्निद्राति, क्रीडन्त्यन्ये
काचित्पठति, अन्यापश्यति
चलचित्रमग्नाजनाः।

विशालनयनाः,विमानसेविकास्तु
स्वकार्यमग्नाःभ्रमन्तीतस्ततः,
कुरङ्गइवस्वभङ्गीभिः,
विविधविलासोर्मिसरसाः।

सूचयन्तिविषयान् ।
कटिबन्धनंकुर्वन्तु,
गवाक्षानुद्घाटयन्तु,
ऋजुरीत्योपविशन्तु,
स्ववस्तूनि च रक्षन्तु।
प्रयुक्तवस्तून्यवकरकण्डेस्थापयन्तु,
पुनःपुननैवोत्तिष्ठन्तु।

अहो!
किमाश्चर्यमित्यस्ययक्षप्रश्नस्य
युधिष्ठिरोत्तरमिव
विमानेऽत्रस्थितिः ।

चायपानं, काफीपानं,
भोज्यपेयं, नानाखाद्यं,
खादतमोदत, पिबतमोदत!

बहिराकाशेत्तु,
भयङ्करशब्देन
मेघान्विदार्य
विमानमग्रेगच्छति,
रामबाणइव
प्रबलवेगेन
पवनपुत्रइव।

मम पिता देवता

-डॉ.शशिकान्ततिवारी ‘शशिधरः’

अभुक्त्वा यस्स्वयं नैजां सन्ततिं भोजयेत्सदा।
लालयेत्पालयेन्नित्यं पितासौ देवतास्त्यहो॥101॥
संविहाय स्वकं सौख्यं यच्छेत्सर्वं सुताय यः।
कीलयेदात्मनो वाञ्छां पितासौ देवतास्त्यहो॥102॥
पाठयेद्बोधयेत्सम्यग्बुद्धिमन्तं निजं सुतम्
श्रेष्ठं नागरिकं कुर्यात्पितासौ देवतास्त्यहो॥103॥
विक्रीणाति स्वकं रक्तं पुत्ररक्षणहेतवे।
त्यजेत्सर्वं सुतार्थं यः पितासौ देवतास्त्यहो॥104॥
धृत्वा वासांसि जीर्णानि पर्वणीह स्वयं परम्।
सुताय नूतनं यच्छेत्पितासौ देवतास्त्यहो॥105॥
सुतत्यक्तोपि नैवं यस्सुताकल्याणचिन्तनम्।
कुर्यात्स्वप्नेप्यहो! देवः पितासौ देवतास्त्यहो॥106॥
पुत्रप्रताडितो भूत्वा न त्यजेदात्मना सुतम्।
विस्मृत्यावगुणात्रक्षेत्पितासौ देवतास्त्यहो॥107॥
सुखिनं स्वसुतं दृष्ट्वा यस्य चेतः प्रमुद्यते।
क्लिशनाति दुःखिनं दृष्ट्वा पितासौ देवतास्त्यहो॥108॥
पुत्राय देवरूपो यो मित्ररूपश्च यो भवेत्।
मार्गद्रष्टा कष्टहर्ता पितासौ देवतास्त्यहो॥109॥
पाति संरक्षति स्वीयां सन्ततिं बोधयेद्भूदा।
सांसारिकञ्च विषयं पितासौ देवतास्त्यहो॥110॥

कवे ! दर्श्यताम्

-डॉ.अरविन्दकुमारतिवारी

विश्वबन्धुत्वभावः कवे! दर्श्यताम्।
लोककल्याणभावः कवे! दर्श्यताम्॥ १
ब्रह्मजीवादिभेदोऽप्यभेदोऽद्भुतः।
तत् त्वमेवासि लोके कवे! दर्श्यताम्। २
न स्मृतं जीवने शाश्वतं वैभवम्।
सत्वरं कर्ममार्गे कवे ! दर्श्यताम्॥ ३
जीवनं ते चतुर्णां दिनानां मतम्।
भाषणे नाभिमानः कवे! दर्श्यताम्॥ ४
यद् विजानासि सत्यं तदेतन्मृषा।
वर्ततेऽवर्णनीयं कवे ! दर्श्यताम्॥ ५
तत्त्वबोधो भवत्येव सन्न्यासतः।
दर्शनं भारतीयं कवे ! दर्श्यताम्॥ ६
चञ्चलां चित्तवृत्तिं निरुद्धयाचिरम्।
मुक्तये योगतत्त्वं कवे ! दर्श्यताम्॥ ७
मा गृह्यः कस्यस्वित् तद् धनं लौकिकम्।
वर्ततेऽलौकिकं यत् कवे ! दर्श्यताम्॥ ८
लन्दनं भारतं भारतं लन्दनम्।
भावयेत् सैष भावः कवे ! दर्श्यताम्॥ ९
सौरभं सारयित्वाऽरविन्दो मुदा।
विश्वमैत्रीं श्रितो+हं कवे ! दर्श्यताम्॥ १०

श्रीमद्भागवतदर्शनं जगन्नाथदासश्च

–नन्दप्रदीप्तकुमारः

‘पञ्चसखा’ उत्कलीय-शब्दविशेषः। अनेन पञ्चानां महापुरुषाणां संयोगो नामोल्लेखो जायते । तेषु बलरामदास-जगन्नाथदास-अच्युतानन्ददास-यशोवन्तदास- शिशु अनन्तदासादयः स्मरणीयाः, नमस्याः, अनुकरणीयाः, सम्माननीयाश्चेति सर्वादौ प्रतिभाति । तेभ्यो नमोनमः । पञ्चमहापुरुषेषु जगन्नाथ अन्यतमः स्वतन्त्रः । सर्वे पञ्च द्वापरयुगीय-श्रीकृष्णस्य सखाय भवन्ति । तथाहि उत्कलीये- प्छापरे सुबाहु सुबल श्रीवत्स नामेण गोपाल । दाम सुदाम आदिकरि । ए पञ्च गोपाल ये सरि ॥ प्रभुङ्क संगे जन्म हेले । पञ्चसखा नाम बहिले ॥ पाञ्चहे कृष्ण मनु जात । भक्त श्रेष्ठङ्क महतष् ओडिआ साहित्ये प्राचीन-संस्कृतौ इतिहासे च कविकुलतिलकस्य ओडिआ-भागवतकार-प्रख्यात-संस्कृतज्ञ-महापौराणिक-जगन्नाथदासस्य नाम अविस्मरणीयं चिरभास्वतं समुज्ज्वलरत्नं विकसिततराम्। ओडिआ भागवतं वेदव्यासप्रणीतभागवतस्य नानुवादमात्रम् । मौलिकं रसायितं सत्किमपि वैशिष्ट्यमावहति विद्वत्समाजे भक्तानां हृदयगुहायाम्। भेदस्तावत्संस्कृतभागवते ३३५ अध्यायाः, ओडिआ भागवते ३४२ अध्यायाः सन्ति । संस्कृतभागवते अष्टादश सहस्रमन्त्राः, ओडिआ भागवते तु २७१६० नवाक्षरपदानि विलसन्ति इत्यनयोर्विशेषो वैभवो जगन्नाथस्य । संस्कृतभागवतस्य अतिजटिलतत्त्वं तेनोत्कलभाषया संबोधितम्, सरलीकृतं भावगम्भीयायितं च दरीदृश्यते पठन-पाठनावसरे । अस्य जन्मदिनांकविषये बहुविधानि मतान्तराणि सन्ति। मुख्यतः कौशिकगोत्रिय-दाश इत्युपाधिमण्डित-महात्मा-जगन्नाथदासः १४१३ शकाब्दे पुरीमण्डलान्तर्गत-कपिलेश्वरपुर-शासनवास्तव्ये पितुः भगवानदाशस्य तथा मातुः पद्मावत्याः दक्षिणकुक्षौ भाद्रवमासस्य १४ दिवसे शुक्लाष्टम्यां तिथौ सौरिवासरे/ बुधवासरे वा मध्याह्नसमये अनुराधानक्षत्रे वृश्चिकराशौ एकस्मिन् दरिद्र-ब्राह्मण-परिवारे समजनि । ऐतिहासिकानां मतानि सन्निरीक्ष्य भारतीयपञ्जिकानुसारं तज्जयन्ती १३/०८/१९९१ ख्रीष्टाब्द इति निश्चिता कतिपयैर्विद्वांसैः। चौतन्यदेवेन सह तस्य साक्षात्कारः १५१० ख्रीष्टाब्दे पुर्या ऊनविंशति वयसि संजातः । महाप्रयाणं च षष्ठीति वयसि मकरमासस्य शुक्ल-सप्तम्यां द्विजानक्षत्रे अर्थात् २५/०२/१५५० दिनांके बभूव इति सप्तदशशताब्दीय-कवि- दिवाकरदासविरचितात् जगन्नाथ चरितामृतात् ज्ञायते । अत्र तेन अभाणि- श्रीकृष्णस्य हास्यात् श्रीचौतन्यस्य तथा श्रीराधायाः हास्यादस्य महानुभावस्य जगन्नाथदासोत्पत्तिः संबभूव । यच्चोक्तमुत्कलभाषया- “श्री वङ्कुण्ट नित्यधामे । श्रीराधाकृष्ण एक प्रेमे ॥ एकात्मा भावरेण छन्ति । कोटि युगे भंग नुहन्ति ॥ श्रीराधा मुख चाहि हरि । मन्दे मधुर हास्य करि ॥ से हास्य मधुर अमृत । तंहु चौतन्य हेले जातध येहु दुहिक एक भाव । राधा हसिले तहुं लव ॥ से हास्यु जन्मिले तुरित । श्रीअतिबड जगन्नाथ ॥ से वेनि निजअंग चाहि । जाणिले भक्ति अंशइ ॥ आज्ञा देले नित्य ठाकुर । तुम्हे जन्मिब मर्त्यपुर ॥” इति

भक्तश्रेष्ठ-जगन्नाथः अवतारिपुरुष आसीदिति न सन्देहस्यावकाशः । उत्कलीयकवि-नन्ददासस्य “अणाकार संहितायां” इत्थं वर्णितमास्ते तज्जन्मप्रसंगे । तथाहि- “एवे ये जगन्नाथ जन्म । कहिबा शुण हो अर्जुन ॥ पुरुषोत्तम ये क्षेत्रे । जन्मिबे ब्राह्मण कुलरे ॥ राधांक प्रेम भजन रे । चित्त बुडाइ निरन्तरे ॥ करिब नाम भागवत । धरिब श्रीहरिक मत ॥” अपि च गोपालखण्डककृत-“पद्मकल्पपुराणे”, रामदासविरचिते “दाढर्चताभाक्तिरसामृते”, चन्द्रचूड चङ्गीकृत-“चकडाबसाणे”ऽपि महापुरुष-जगन्नाथविषये तत्कृतभागवतविषये च पर्याप्ततथ्यमुपलभ्यते । दिवाकरमिश्रप्रणीते “नित्यगुप्तमणि” नामके संस्कृतग्रन्थे बलरामदासात् जगन्नाथदासस्य दीक्षाग्रहणं, प्रतापरुद्रदेवस्य राज्ञै गौरीपाटमहादेव्यै दीक्षादातुं चौतन्यदेवस्यादेशेन जगन्नाथदासस्य नारीरूपग्रहणप्रसंगमधिकं रोचकं मनोरञ्जनं च कारयति। अयं वृत्तान्तः चौतन्यभागवतं तथा जगन्नाथचरितामृतं द्रढयति । वृन्दावनदास-विरचिते “जगन्नाथ सुध त्रय” पुस्तके वर्णितं एकदा प्रतापरुद्रदेवेन श्रीजगन्नाथदर्शनोपरान्ते आगच्छ्ता बटगणेशनिकटे समुपस्थितं जगन्नाथदासमष्टभुजकृष्णरूपेण ददर्श, विस्मयाभिभूतो बभूव च । यच्चोक्तं- अष्टबाहु-जगन्नाथ-दासो वंशीधनुःशरान् । शंखचक्रगदापद्मविभ्रच्छामोऽभवत्तदा॥ षोडश-शताब्द्यां बंगीयवैष्णवकविना देवकीनन्दनेन “वैष्णव वन्दन” पुस्तके जगन्नाथदासविषये इत्थं लिखितम् - “जगन्नाथ दास वन्दि संगीत पण्डित । यार गान रसे जगन्नाथ विमोहित ॥ “अपि च जीवगोस्वामिना वैष्णव वन्दनायां -वन्देऽहं जगन्नाथं यद्गानात् तरवोऽरुदन् विवशा इव। एतदतिरिक्तं परवर्तिभिरालोककैरपि जगन्नाथदास-विषये पर्याप्त-प्रबन्धाः विलिखिताः। तेषु १८९७-९८ ख्रीष्टाब्दे एसिआटिक् पत्रिकायां प्रकाशितः मनोमोहन चक्रवर्तः प्रबन्धः प्रकाशितः। अन्येषु १९२३ ख्रीष्टाब्दे तारिणी चरण रथ संपादिते “ओडिआ साहित्यर इतिहासे” , १९२३ प्रकाशिते विजय चन्द्र मजूमदार विलिखिते “Typical selection from oriya literature” पुस्तकस्य

प्रथमखण्डस्य मुखबन्धे, १९२१ प्रकाशिते अपर्णा पण्डायाः “छान्द चन्द्रिकायां” , सत्यवादि-पञ्चमखण्डे, गोपीनाथ नन्द विलिखिते “जगन्नाथ दास ओ ओडिआ भागवत” शीर्षके प्रबन्धे, राजकिशोर दाश-संपादिते “ओडिआ भागवतर मुखबन्धे” , १९२१ मसिहायां पण्डित-सदाशिव-मिश्र-विरचिते “अतिबडी श्रीजगन्नाथ गोस्वामी” पुस्तके, १९२८ षु पण्डित-विनायक-मिश्र-विरचिते “ओडिआ साहित्यर इतिहासे” , १९२९ प्रकाशिते जगबन्धु-सिंह-रचिते “प्राचीन उत्कलर ओडिआ भाषा ओ साहित्य आलोचना” नामके पुस्तके, १९४१ संपादिते राय-बाहादुर-चिन्तामणि-आचार्यस्य “भक्त कवि जगन्नाथ दास” पुस्तकादिषु अस्य महापुरुषस्य वर्णनं मिलति । अस्मिन् कार्ये अन्ये महानुभावाः सूर्यनारायण-दाशः, प्रभात-मूखार्जिः, विमान-विहारी-मजूमदारः प्रमुखाः बंगीयाः, डः मायाधर-मानसिं, पण्डित-नीलकंठ-दासः, नरेन्द्र-नाथ-मिश्रः, ब्रजमोहन-महान्तिः, चित्तरंजन-दासः अपि च डः हरेकृष्ण-महताबः प्रमुखाः गुणिनो विद्वांसः जगन्नाथ दासस्य महिमानं स्व स्व ग्रन्थेषु वर्णयन्ति स्म। एते सर्वे आलोचकाः दिवाकर दास-प्रणीतं जगन्नाथ चरितामृतमतं समर्थितवन्तः ।

जनश्रुतिः किम्बदन्ती भवतु नाम । किन्तुमस्यालौकीकमैतिहासिकसत्यं लुक्कायितमिति अन्यथाकर्तुं न शक्यते । तस्मान्नावहेलनीया जनश्रुतिः । उदाहरण-प्रसंगेन जगन्नाथस्य पिता भगवान दाशः श्रीमन्दिरे पुराणपण्डा आसीत् । तस्मात्ता पद्मावती प्रत्यहं श्रीमन्दिरे पतिना सह पुराणश्रोतुमायाति स्म । संस्कृतभागवतस्य क्लिष्टशब्दान् वेत्तुं साऽसमर्था । एकदा सा स्वपुत्रं जगन्नाथं कथितवती । पुत्र ! मदर्थम् “ओडिआ” भागवतं विरचय ।

मातुरोद्देशेन सः “नवाक्षरी” वृत्तेन ओडिआ-भाषया द्वादश-स्कन्धात्मकं श्रीमद्भागवतं रचितवानीति । जगन्नाथ दासः प्रेमभक्तेरुपासकः अनन्य भक्त आसीत् । प्रख्यात-योगिनः परिचय-प्रसंगे जगन्नाथ-चरितामृते दिवाकरो वक्ति-

“द्वादश प्रेम ए जाणै । एडे प्रेम भावुक काँहि॥ ए अन्ते छतिश वरस। प्रेम साधिले अहर्निश॥ षाठि वरस देहादरे । प्रेम स्थापि स्थले गमिले ॥ राधांक प्रेमे जरजर। चित्त बुडइ निरन्तर ॥” इति जगन्नाथस्य प्रेमभक्त्या सह तस्य परमायुरपि निर्दिशति।

चौतन्यः स्वयं जगन्नाथदासाय अतिबड उपाधिं दत्तवान्। अस्मिन् प्रसंगे एका रोचका कथा श्रूयते । एकदा जगन्नाथदासः वटगणेश निकटे भागवत-व्याख्यानं कृतवान्आसीत् । अस्मिन् समये चौतन्यदेवः स्व-भक्त्यै सार्धं तत्रागतः । कियत्कालं जगन्नाथस्य व्याख्यानं श्रुत्वा आध्यात्मिकोन्नतिं च सन्निरीक्ष्य हौरैकं यावत् भावविवहलितो बभूव । जगन्नाथमालिङ्ग्य तस्मै “अतिबडी” इति संबोधितवान् । तदापरेद्युः सर्वे जगन्नाथदासं अतिबडीति संबोधयामासुः । तद्यथा लीलामृते- “एहि समये श्रीचौतन्य । संगते घेनि सखागण॥ वट तलरे विजे कले । पुराण शुणि तोषहेले ॥ प्रेम भावरे श्रीचौतन्य । दासंकु कले आलिङ्गन ॥ अढाइ दिवस पर्यन्त। वेनि रहिले प्रेमचित्त ॥” इति उभययोः पारस्परिकं प्रेम अन्यतमम् । चिराचरितम् । मानव-संस्कृतेः परिपूरकम् । यतो हि स्नेहः अथवा प्रेम मानवस्य सहजात-प्रवृत्तिः । अस्याः समुद्भवः केवलं भागवत-पाठेन जायते। सेव्य-सेवक-भावेन तस्योत्पत्तिश्रवणात् । तस्मादप्राकृतभाष्यात्मकं श्रीमद्भागवतं सर्वश्रेष्ठदर्शनम् । अस्मिन् दर्शने प्रेमभक्तेः मूल्यबोधः वस्तुस्थितिश्च यथार्थतया शिक्ष्यते । विज्ञानी भक्तः जगन्नाथदासः जगन्नाथदेवस्य अनन्य-भक्त आसीत्। ज्येष्ठ-बलरामदासात् स दीक्षां नीतवान् ।

नृसिंहः श्रीक्षेत्रस्य आदिपूज्य देवता । तं सर्वे यज्ञनृसिंह इति कथयन्ति । भागवतस्य अनुवादराम्भे निर्विघ्नयायै नृसिंहं तुतोष सः। अनुवादः स्वतन्त्रः । भक्तिविवर्गितः। मूल-संस्कृतभागवते आदिमः श्लोकस्तावत्- “जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञः स्वराट् तेने ब्रह्महदा य आदिकवयो मुहन्ते यत्सुरयः । तेजो वारिमृदां यथा विनिर्मयो यत्र त्रिसर्गोऽमृषा धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि ॥” अस्यानुवादः - “नमइ नृसिंह चरण । अनादि परम कारण ॥ या विनु आदि मध्य अन्त । विचारे न घटे जगत ॥ इन्द्रिय अर्थ ये जाणइ। स्व तेजे नित्य प्रकाशइ ऽ आनन्द मने वेद सार । ब्रह्माण्डे ये कला विस्तार ॥ यार स्वरूप ह्दे चिन्ति । वेद पुरुष न जाणन्ति ॥ मृत्तिका विकार येमन्त । जलरे हुअइ कल्पित ॥ जले उपल बुद्धि करि । मृगतृष्णारे येहे वारि ॥ रूप अरूप स्थिति तिति । यार गोचरे अनुमानि ॥ स्वभावे नोहे से एमन्त । ए सांख्ययोगीङ्कर मत ॥ आत्म प्रकाशे सदा थाइ । निरस्त कुहुक बोलाइ ॥ सत्य परमानन्द हरि । याहार भावे भबु तरि ॥ एमन्ते सत्य रूप यार । ता पादे मोर नमस्कार ॥” इति जगन्नाथदासस्य अनुवादशैली न दुर्बाधा नापि आक्षारीकी। किन्तु सरल-सुललित-सावलील-पदगाम्भीर्यं तस्य जगन्नाथस्य पाण्डित्यं प्रकाशयति , निःसन्देहमेव । जगन्नाथः पितुः सकाशात् सर्वाणि वेद-वेदान्त-कोश-साहित्य-पुराण-व्याकरणादिनि शास्त्राणि सम्यग्यताऽधि गतानि । विवाहबन्धनात् दूरं गत्वा तेन चिर-ब्रह्मचर्यव्रतमनुष्ठितम् ।

चौतन्यदेवस्य साहचर्येण तस्मात् अतिबड-उपाधि-विभूषितेन च

बंगीयाः श्रीचौतन्याय क्रुद्धा आसन् । केचन चौतन्यं त्यक्त्वा याजपुरं जग्मुः । पश्चात् चौतन्यनिर्देशेन जगन्नाथः याजपुरमागतः। किन्तु ते याजपुरात् वृन्दावनं प्रत्याजगाम । उच्यते असन्तुष्टान् चौतन्यभक्तानवबोध यितुं चौतन्यनिर्देशेन जगन्नाथदासः शिक्षाष्टकं विरच्य तेभ्यः श्रावयामास । किन्तु असफलो जातः ।

जगन्नाथदासः सगुण-निर्गुणयोः, ज्ञान-भक्त्योः सफलः साधकः। आदर्शब्राह्मणः। वैष्णवसंप्रदायस्य कर्णधारः । अनेन पञ्चसप्ततिग्रन्थाः ७५ संपादिता इति पण्डित कुरामणि पाठिविरचिते “अतिबडी जगन्नाथ परिक्रमा” पुस्तके प्रमाणम् । तेषु कतिचन श्रीमद्भागवतं, दारुब्रह्मगीता, पद्मकल्पटीका, ब्रह्माण्डभूगोलः, षोल चउपदी, ज्ञानसागरगीता, भक्तिसंहिता, कलिमालिका, अर्थकोइलि, कृष्णभक्ति कल्पलता, नीलाद्रिशतकं तुलाभिणादयः ग्रन्थाः प्रसिद्धाः दृष्टिपथमारोहन्ति।

जगन्नाथदासः उत्कलीयानां कृते दिव्यमहापुरुषः। महान् आत्मा। तस्य कवित्वशक्ति अतीव भावगम्भीरा । मृदु-मधुर-पद-संघटित-कर्णरसायन-दिगन्तविस्तारी-परिमितिः भागवतानुवादस्य तस्या। शब्दालंकार-भास्वतो भावव्यञ्जक-परिसरे सर्वत्र उत्कलभूमौ गृहे गृहे मुखे मुखे सः परिचितः । समादरणीयं भागवतं श्रद्धेयं पठनीयं पाठनीयञ्च वरीवर्ति।

सहायक-ग्रन्थाः

१-अतिबड जगन्नाथ दास- रत्नाकर कर १म १९३२
२-अतिबडी जगन्नाथ दास-डः कृष्ण चरण बेहेरा १म२००२
३- अतिबडी जगन्नाथ दास-काली चरण पट्टनायक ३य १९६९
४- अतिबडी जगन्नाथ परिक्रमा- नित्यानन्द शतपथी१म १९७५
५- jagannath das& sitakanta mahapatra 1st 1989
६- जगन्नाथ दास-डः भगवान पण्डा १म १९९३
७- महापुरुष जगन्नाथ दास-सर्वेश्वर दास १म१९९४
८-जगन्नाथ चरितामृत- दिवाकर दास १म१९६३
९-श्रीमद्भागवत-नीलमणि मिश्र३य२०१३

प्रथमपुटस्य शेषभागः

संस्कृतिकेन्द्र(यूके) द्वारा ‘सौगंधिकं संस्कृतम्’...

भाषा। एतेषाम् आक्षेपाणां निवारणे संस्कृतक्षेत्रे क्रियमाणाः एते नवाचाराः अतीवोपयोगिनः भविष्यन्ति। श्रवणम्, भाषणम्, पठनम् लेखनं चेति चत्वारि कौषलानि संस्कृतपिक्षणे दक्षतासंवर्धने च अत्यावष्यकानि। एभिरेव चतुर्भिः कौषलैः ध्वनेः लिप्याञ्च परिज्ञानं भवति, अनेन परिज्ञानेन च भाषाग्रहणे भाषाभिव्यक्तौ द्वयत्र अभिवृद्धिर्भविष्यति। आधुनिकसंसाधनानां प्रयोगे अनुसंधानानां प्रभावियोजनानां च सर्वकारमाध्यमेन पिक्शकद्वारा च अधिकाधिकं प्रयासाः आवष्यकाः।

नवाचाराणां विषये एकं ध्यातव्यमस्ति यत् नवाचाराः यावत् शीघ्रम् आयान्ति प्रयोगाभावे तावदेव शीघ्रं विलुप्ताः भवन्ति। नवाचाराणां दृढतायै अभिवृद्धयै च एतेषां प्रयोगः उपयोगञ्च अत्यावष्यकौ। अन्तर्जाले जनाः किं पश्यन्ति, किं च अधिकं पश्यन्ति, किं च न पश्यन्ति एतत् सर्वं सजगतया अवलोक्यते समीक्ष्यते च। अतः यदि एतेषां नवाचाराणाम् उपयोगं वयं न करिष्यामस्तर्हि एतेषां विलुप्तिरपि निश्चिता। अतः सर्वम् अस्मदधीनमस्ति। सन्दर्भसूची-

- ऋग्वेदः, परोपकारिणी सभा, अजमेर 10.191.3
- मालविकाग्निमित्रम् – महाकविः कालिदासः, महालक्ष्मी प्रकाशन, आगरा अंक 1, श्लोक 2
- ज्ञाने धर्मः उत प्रयोगे – चमू कृष्ण शास्त्री (2009 ई.), संस्कृतभारती, देहली उपोद्घातः पृ. सं. 3-4
- ज्ञाने धर्मः उत प्रयोगे – चमू कृष्ण शास्त्री (2009 ई.), संस्कृतभारती, देहली उपोद्घातः पृ. सं. 3
- https://www.google.co.in/search?q=sanskrit&oq=sanskrit&aqs=chrome..69i57j69i59i2j69i60i3.14428j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8
- https://play.google.com/store/search?q=sanskrit&hl=en
- https://www.google.co.in/search?q=sanskrit+e+books&oq=sanskrit+e+books&aqs=chrome..69i57.5477j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8
- http://www.sanskritebooks.org/
- http://www.sanskrit.nic.in/ebook.htm
- 1- 'iɔʱkʲ iʃp; ʃ fʲkʲ dʱʃon% http://www.samskritashikshanam.in/patrachar.php
- http://sanskrit.nic.in/2018_02_15_nfse_notice.pdf
- सहायकग्रन्थसूची-
- भुवमानीता भगवद्भाषा – डॉ. विष्वासः (2004 ई.), संस्कृतभारती, बेंगलूरु।
- ज्ञाने धर्मः उत प्रयोगे – चमू कृष्ण शास्त्री (2009 ई.), संस्कृतभारती, देहली।
- सम्भाषणसोपानम् – जनार्दन हेगड़े (2005 ई.), संस्कृतभारती, बेंगलूरु।
- अभ्यासदर्शिनी – जनार्दन हेगड़े (2016 ई.), संस्कृतभारती, बेंगलूरु।
- कौषलबोधिनी – डॉ. विष्वासः (2005 ई.), संस्कृतभारती, नवदेहली।
- संस्कृत पिक्क्षण – डॉ. श्रीमती सुनीता गौड़ डॉ. कृष्ण चन्द्र गौड़, अरिहन्त पिक्शा प्रकाशन, जयपुर।
- संस्कृत का पिक्क्षण-शास्त्र – अमृतलाल दवे, डॉ. उमा पाटनी, डॉ. उदयलाल नागदा, राधा प्रकाशन मन्दिर (प्रा.) लिमिटेड, आगरा।
- Literature and Language Teaching – Gillian Lazar, Cambridge University Press, New Delhi.

प्रथमपुटस्य शेषभागः

संस्कृतसंवाददिल्लीसंस्कृतपाक्षिकसमाचारपत्रस्य दशाब्दसंपूर्तिसमारोहः...

वर्तन्ते। येन सामान्यजना अनभिज्ञाः सन्ति। तेन पुरातनकालादाभ्य एतावता पत्रकारितायाः विभिन्नविधनां विवेचना कृता। संस्कृत्यङ्गभूतां पत्रकारितां प्रति दुःखं प्रकटितं यत् अद्यत्वे पत्रकारिता न स्वतन्त्रा अपितु प्राचीनकाले संस्कृतस्य बह्वीनां पत्र-पत्रिकाणां प्रकाशनं जातं, याः स्वीयसत्यनिष्ठाकारणात् प्रतिबन्धिताः सत्योपि पुनरपि प्रकाशिताः। तत्पश्चात् संगोष्ठ्यां राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य पूर्वकुलपतिः प्रख्यातविद्वान् प्रो. राधावल्लभ त्रिपाठी स्ववक्तव्यं सम्पादकाय

वर्धापनानि दत्त्वा आरब्धवान् यत् संस्कृतसंवादः शोकपत्राणि, संस्कृतजगता सम्बद्धाः वार्ताः प्रकाशयन्ते। न असामाजिकवार्ताः। संस्कृतपत्रकारितायाः गौरवपूर्णः इतिहासः वर्तते। यस्याः महद्योगदानं स्वतन्त्रतासङ्ग्रामे अवर्तते। अध्यक्षीयोद्बोधने स्वीये पद्मश्री डॉ. रमाकान्त शुक्लेन संस्कृतसंवादस्य दशवर्षीयपूर्णहृतौ सम्पादकाय वेदप्रकाश शर्मणे तस्य पत्न्यै सम्पादिकायै प्रकाशिकायै च मञ्जू शर्मणे वर्धापनानि दत्तानि। कथितं च दशवर्षेषु अस्य 224 अंकाः प्रकाशिताः। संस्कृत पत्रपत्रिकाणां निरन्तरप्रकाशनम् अत्यन्तं कठिनं सर्वोत्तमकार्यं च वर्तते। 2012 तमे वर्षे राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानं लालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठं च केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयत्वेन प्ररिणेतुं समाचारपत्रमिदं सर्वप्रथमं प्राकाशयत्। पत्रेस्मिन् वरिष्ठविदुषः अतिरिच्य युवलेखकानां रचनाभ्योपि स्थानं दीयते। येन तेभ्यः प्रोत्साहनं प्राप्यते। अन्ते डॉ. अरविन्द तिवारी कार्यक्रमं सञ्चालयन् उक्तवान् यत् ऐतिहासिकः अयं कार्यक्रमः निश्चितमेव महतां गुरुणां उद्बोधनेन संस्कृतपत्रकारितायाः मार्गः प्रशस्तीभविष्यति। ततश्च संपादिका श्रीमती मञ्जू शर्मा अन्तरजालीयसंगोष्ठ्यां समागतेभ्यः अतिथिभ्यः विद्वज्जनेभ्यः आभारं प्रकटितवती यत् भवद्वा रा दत्ताय अमूल्यसमयाय संस्कृत-संवादः सर्वदा आभारी भविष्यति। पुनश्चोक्तं यदहं पैनःपुन्येन तावत्समेभ्यः उपस्थितेभ्यः, सम्पादकमण्डाय अन्येभ्यः प्रत्यक्षपरोक्षरूपेण सहयोगं कृतवद्भ्यश्च धन्यवान् विज्ञापयामि।

मेरठप्रान्तद्वारा संस्कृतसम्भाषण- वर्गाणां महाकुम्भः समारब्धः

संस्कृतभारतीमेरठप्रान्तद्वारा संस्कृतसम्भाषणवर्गाणां महाकुम्भः समारब्धः। जूनमासस्य विंशतिदिनांके उद्घाटनेस्मिन् सर्वप्रथमं भारतमातुः सरस्वतीमातुश्च पूजनम् उदयचन्द्रझाद्वारा(जिलासंपर्कप्रमुखः) मङ्गलाचरणेन संपन्नम्। अनन्तरं ध्येयमन्त्रोच्चारणतः परं प्रास्ताविकभाषणे डॉ. नरेंद्रपांडेयेन (प्रान्तमन्त्री, संस्कृतभारतीमेरठप्रान्तः) उक्तं यत् महाकुम्भेस्मिन् आभारतात् चतुर्विंशतिराज्यांतर्गते आबालवृद्धं षष्ठीकक्षातः पीएचडीपर्यंतं चिकित्सक-यात्रिक-पंडित-शिक्षक-छात्र इत्यादिभिः द्वादशशताधिकजनैः पंजीकरणानि कृतानि। महाकुम्भेस्मिन् त्रयोदशकक्षाः एकविंशतिजूनतः त्रिंशत्जूनपर्यन्तं प्रतिदिनं प्रातः अष्टवादनतः रात्रिनववादनपर्यन्तं निरन्तरं पंचदश शिक्षकैः संचालिताः भविष्यन्ति। महाकुम्भेस्मिन् श्रीशदेवपुजारिमहोदयः (अखिलभारतीयमहामन्त्री, संस्कृतभारती) मुख्यातिथिरूपेण उपस्थितः। यः संस्कृतस्य महत्ताविषये वर्तमानजीवने संस्कृतस्य आवश्यकताविषये च वदन् स्व-उद्बोधने अवदत् यत् यदि

वयं देशभक्ताः भवितुं चिंतयामः तर्हि भारतस्य सम्मानः स्वदेशीयवस्तुप्रयोगाय अस्ति। अतः अस्माभिः भारतीयभाषाणां राष्ट्रभाषायाः च प्रयोगः वर्धनीयः। स्व-हिन्दीभाषातः सर्व-अन्य-भाषाशब्दान् पृथक् कृत्वा संस्कृतशब्दान् वदिष्यामः यस्मात् हिन्दी शुद्धा भवेत्। यदि भारतीयभाषाणां ज्ञानं ताः भाषाः वक्तुं च सामर्थ्यं वर्धयिष्यामहे तर्हि संस्कृतज्ञानम् आवश्यकम् यतोहि भारतस्य प्रत्येकं भाषायां संस्कृतशब्दाः सन्ति। प्रत्येकं मातुः दायित्वमेतत् यत् स्वीयागामिसन्ततिः सुसंस्कृता संस्कारिता भवेत् चेत् संस्कृताध्ययनम् आवश्यकम्। यतोहि सन्ततिः तत् एव भाषां शिक्षति यां तस्याः मातृभाषा भवति। सः भारतस्य अखण्डताम् एकतां समाजिकतां च रामायण-महाभारत इत्यादीन् बोधकग्रन्थान् पठितुं प्रेरितवान्। कार्यक्रमस्य अध्यक्षतां कुर्वन् प्रवक्ता पवनकुमारशर्ममहोदयः (प्रान्ताध्यक्षः, संस्कृतभारती मेरठप्रान्तः) आग्रहं कृतवान् यत् संस्कृतं पठन्तु यतोहि भाषाणां जननी भारतस्य आत्मा च संस्कृतमस्ति। अनन्तरं महोदयेन मेरठप्रान्तपक्षतः सर्वेषाम् आभारः कृतः। कार्यक्रमस्य सञ्चालनं शशिकान्तः(जिलाप्रशिक्षणप्रमुखः) सचिनशर्मा(जिलासाप्ताहिककक्षाप्रमुखः जिलाबालकेन्द्रप्रमुखः) च कृतवान्। अतिथिपरिचयः मेरठविभागसंघटनमन्त्रिणा गौरवमहोदयेन कृतः। कार्यक्रमस्य अन्ते नोएडाविभागसंघटनमन्त्रिणा नरेंद्रमहोदयेन धन्यवादः ज्ञापितः। महाकुम्भेस्मिन् गोपालकौशिकः(जिलासंयोजकः) मनीषकुमारमिश्रः(जिलाप्रचारप्रमुखः) इत्यनयोः मार्गदर्शने अंशुल-अंकित-रुद्रांश-मनेन्द्र-दीपक-यश-हृदयांश-तरुण-रुद्रांशी-कृति-सुषमा-रुचि-रुणिम इत्यादयः सर्वेपि शिक्षकाः सर्वासु कक्षासु पाठयिष्यन्ति।

प्रधानमन्त्रिणा उत्तरप्रदेशे भारतरत्नस्य डॉ. भीमराव आम्बेडकरस्य स्मारकसांस्कृतिककेन्द्रयोः च निर्माणं प्रशंसितम्

लखनऊ। प्रधानमन्त्रिणा नरेन्द्रमोदिना उत्तरप्रदेशे निर्मायमानभारतरत्नस्य डॉ. भीमराव आम्बेडकरस्मारकस्य सांस्कृतिककेन्द्रस्य च कृते उत्तरप्रदेशसर्वकारस्य प्रशंसा कृता। तेन द्विवटद्वारा

लिखितं यत् लखनऊजनपदस्य ऐशबागक्षेत्रे 1.34एकडपरिमिते क्षेत्रे निर्मायमानं प्रेरणास्थलं युवसन्ततेः कृते डॉ. आम्बेडकरस्य आदर्शान् इतोऽपि लोकप्रियान् करिष्यति। तेषाम् आदर्शानां

द्वारा प्रतिजनं परिचेतुम् अपि अयं यत्नः सार्थकः भविष्यति।

प्रधानमन्त्रिणा नरेन्द्रमोदिना अस्मिन् प्रयासे अग्रणिभूमिका निर्वोढुम् उत्तरप्रदेशसर्वकारस्य प्रशंसा कृता। मङ्गलवासरे लोकभवने आयोजिते एकस्मिन् समारोहे राष्ट्रपतिना रामनाथकोविदेन भारतरत्नस्य डॉ. भीमराव आम्बेडकरस्य स्मारकस्य सांस्कृतिककेन्द्रस्य च शिलान्यासः कृतः। अस्मिन् कार्यक्रमे राज्यपालः आनन्दीबेनपटेलः मुख्यमन्त्री योगी आदित्यनाथः अपि उपस्थितौ आस्ताम्। कोटिशः अर्हांद्वारा निर्मायमाणे स्मारके सांस्कृतिककेन्द्रे च प्रवेशद्वारस्य सम्मुखे भारतरत्नस्य डॉ. भीमराव आम्बेडकरस्य पञ्चविंशतिफीटपरिमिता उच्चप्रतिमा स्थापयिष्यते। अत्र महाभागस्य पवित्रम् अस्थिकलशम् अपि जनानां दर्शनार्थं स्थापयिष्यते।

उत्तरप्रदेशसर्वकारस्य प्रयासान् लखनऊजनपदे निर्मायमाणे अस्मिन् सांस्कृतिककेन्द्रे पुस्तकालयः, शोधकेन्द्रम्, अत्याधुनिकं प्रेक्षागृहम्, आभासिसङ्ग्रहालयः, शयनागारः, जलपानगृहं, भूमिगतवाहनस्थलम् एवञ्च अन्यज्जनसौविध्यम् चापि भविष्यन्ति। इतः पूर्वं राष्ट्रपतिना रामनाथकोविदेन अपि उत्तरप्रदेशे निर्मायमानभारतरत्नाय डॉ. भीमराव आम्बेडकरस्मारकाय सांस्कृतिककेन्द्राय च उत्तरप्रदेशसर्वकारस्य प्रशंसा कृता। तेन स्वकीयोद्बोधने एतत् अपि उक्तं यत् लखनऊजनपदतः बाबासाहेब आम्बेडकरस्य एकः विशिष्टसम्बन्धः अभवत्, येन कारणेन लखनऊजनपदं बाबासाहेबस्य 'स्नेह-भूमिः' अपि कथ्यते। एतादृश्याम् एतत् स्मारकं विशेषतः युवभ्यः डॉ. आम्बेडकरस्य आदर्शानां प्रेरणा प्रदानस्य वृहद् केन्द्रं सिद्धं भविष्यति।

अस्माकं प्रेरणास्त्रोतः- स्व.पं० रामकिशोरशर्मा,

परामर्शकाः-डॉ.रमाकान्तशुक्लः, डॉ.बलदेवानन्दसागरः, आचार्यपंकजः, डॉ. अरविन्दकुमारतिवारी, डॉ. राधेश्यामअवस्थी

सम्पादिका-मञ्जूशर्मा, सम्पादकमण्डलः- डॉ.सुन्दरनारायणझा, डॉ. सुरेन्द्रमहतो, डॉ. सन्नीकुमार, डॉ. संदीपकुमार उपाध्याय, धीरजमैठाणी, प्रबन्धसम्पादकौ-वेदप्रकाशशर्मा, नेहाशर्मा च,

स्वत्वाधिकारिण्या, मुद्रिकया, प्रकाशिकया सम्पादिकया च मञ्जूशर्ममहोदयया राहुल-ऑफसेट-प्रिंटर्स, 521/8 कृष्णागली सं. 14, मौजपुरनगरम्, देहली-53तः मुद्रापयित्वा ए-2/32, वजीराबादमार्गः भजनपुरा, देहली-53 इत्यतः प्रकाशितम्।
दूरभाषः : 09311086751 ई-मेलः sanskritsamvad@gmail.com, RNI No. : DELSAN/2011/38660 DL(E)-20/5534/2021-23 केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः नवदेहली अनुदानेन प्रकाशयमानं पत्रमिदम्।